

אַל נָא

ביאור הושענות

אל נא

ביאור הושענות

אל נא

ביאור הושענות

מחקר, ליקוט, כתיבה ועריכה:

אלון ברנד

אביעד מרקוביץ

מעין יוסף מגנהיים

עיצוב, עימוד, איור:

יהודה מרצבך

מהדורה ראשונה | תשרי תשפ"ב

ירושלים

כל הזכויות שמורות.

מותר להעתיק ולצלם לצרכי לימוד בלבד.

לתיקונים, הערות ויצירת קשר:

elna.hoshaanot@gmail.com

פתיחה

באוצר תפילות עם ישראל בולטת תפילת ההושענות: צרור תפילות ייחודיות האגודות בקריאה החוזרת, החודרת אל הלב - הוֹשֶׁע נָא. בקשת הגשמים והיבול שחוזרת כמה מההושענות, ומתפילות חג הסוכות בכלל, עשויה להיראות זרה בעולם לא-חקלאי שנדמה כי גייס את משאבי העולם לצרכיו. אולם דווקא בעולם של האדרה עצמית המלא בתחושה מדומה של שליטה באיתני הטבע והחיים, מעוררת אותנו קריאת "הושע נא" ומעבירה את המוקד מהאדם, אשר "לְהִבֵּל דָּמָה", אל "אֲדוֹן הַמּוֹשִׁיעַ", ומגלה כי בעומק "בְּלִתְךָ אֵין לְהוֹשִׁיעַ". במובן זה, מחזור ההושענות המונח לפנינו נבנה במהופך - הוא פותח במזמורי שבח מובהקים ונחתם בתחינות על הגשם, שיש בהן תיאור נוקב של חידלון הקיום האנושי הנכלל בטבע ומתבטל כלפיו. ההושענות הם גם הזדמנות נוספת, לצד פיוטי הימים הנוראים או קינות ט' באב, למפגש עם עולם הפיוט הארצישראלי הקדום אשר טומן בחובו ריח מיוחד, שבכוחו להצית השראה בלבבות גם בימינו אנו.

לפיוטי ההושענות נוסחה כמעט קבועה, פשוטה למדי. כאמור, בלבם חוזרת שוב ושוב הקריאה "הושע-נא" - קריאה שהפכה לביטוי בפני עצמו שנתכנו בו המינים שבלולב כמו הערבות או ההדסים, הושענא-רבא - יום הערבה החותם את חג הסוכות, וכמובן גם הפיוטים עצמם. הצורה הספרותית של שורות קצרות עם קריאה-חוזרת, המכונה בחקר הספרות ליטאניה, מוכרת כבר מן המקרא (למשל מזמורי "כי לעולם חסדו"), והיא מקובלת בתרבויות רבות באירועים מיוחדים כמו ימי תפילה ותחנונים או תהלוכות דתיות טקסיות. היא מטעימה את אופיין הציבורי של ההושענות, המיוסדות על מענה אנטיפוני - דיאלוג בין החזן ובין קהלו. ייתכן שיש בבחירה ספרותית זו גם ממד דתי מובהק: ציור של אדם מתפלל 'הנתן בצורה ומבקש עזרה, שירגיש שאין להסתפק בהבעת בקשתו פעם או פעמיים, אלא יחוש שעליו לחזור עליה פעמים רבות, כדי שתישמע ותיענה'.¹ מילות שבח ובקשה נמסכות כאן יחד עם תיאור אפסות האדם בטקס ציבורי רב-רושם, אקסטטי, שבו האדם הפרטי אכן 'מתבטל' בתוך העדה, בפני קונו.

---

¹ י' היינימן, התפילה בתקופת התנאים והאמוראים, ירושלים תשמ"ד, עמ' 91.

הקריאה "הושע נא" או "הושיעה נא" במקרא מכוונת בדרך כלל כלפי האל (תהלים כ, י; קיח, כה) או כלפי המלך (מלכים ב, ו, כו), כאשר מבקשים ממנו שיעשה צדקה ומשפט ויסייע לחלש והנדכא. שילובה של הקריאה בתוך טקסים חגיגיים מוכרת כבר מימי הבית השני (משנה סוכה ד,ה "אני והו' הושיעה נא", וראו גם קריאות יהודי בית-פגי שנשמרו באוונגליון):² משם השתרשה לא רק בתפילות חג הסוכות היהודיות אלא חדרה גם אל אחת התפילות הנוצריות העתיקות ביותר Κύριε - ἐλέησον kyrie eleison ('אדוני רחם-נא' ביוונית).³

יוסף היינמן, חוקר הפיוט והאגדה, מנה את הסממנים הקדומים הללו (מקצב מקראי, אקרוסטיכון אלפביתי, חריזה קבועה) ושיער על פיהם כי פיוטי הוושענות משמרים דפוס פיוטי קדום מאוד, אולי אחד העתיקים ביותר שנשארו בתוך התפילות השגורות בפיוט. שילובם של הפיוטים עם אלמנטים כמו-מקדשיים כגון הקפת התיבה, תהלכה עם ארבעת המינים והקריאה 'אני והו' הושיעה נא' שמקורה במקדש, עוטף את ההקפות והוושענות בהוד קדומים ומעלה זכרונות של הוויה דתית ולאומית מימי ירושלים והמקדש בבניינים - שרשמה עדיין ניכרים.

• • •

מסורת פירושי הפיוטים בכלל, והוושענות בפרט, מתחילה כבר בימי הביניים - נוכל למנות למשל את פירושי התפילה של ר' אלעזר בן יהודה מוורמייזא, בעל ה"רוקח" (וורמס, גרמניה, מאות 12-13), ששימשו אותנו בקובץ זה.⁴ מקצת מהפירושים מהתקופה המודרנית אינם חיבור פרשני שיטתי, אלא ליקוטי דרשות ושיעורים שעסקו בהושענות ופורסמו בממות שונות, ביניהם ליקוטי דרושים חסידיים כמנהגם של אדמו"רים שהיו דורשים על ההושענות.

המגמות הפרשניות המסורתיות ביקשו לרוב מקור מילולי או רעיוני למילות הפיוט במקרא ובמדרשים, ובכך ממשיך ביאור זה את דרכם. עם זאת, נטו פרשנים מסורתיים לפרש כמה מהביטויים בפיוטים באופן אקטואלי ההולם את זמנו של הפרשן או כנבואות המכוונות לחישובי קיצין לעתיד לבוא;

² מרקוס יא, 9; מתי כא, 9.

³ ע"פ מתי, שם.

⁴ מ"ל קצנלבוגן, "פירוש הוושענות לר' אלעזר מוורמייזא "בעל הרוקח", בתוך: י"א הלוי מובשנבויץ, ספר הזכרון להגאון רבי שילה רפאל, ירושלים תשנ"ח, עמ' כג-ע.

בביאורנו ציינו אל דבריהם, אולם השתדלנו לבאר את הפיוטים מתוך עולמם של מחבריהם דווקא, כאשר נראה שהפירושים המסורתיים אינם עושים זאת. מגמתנו ניכרת, למשל, בהשתדלות לציין אל המקורות הארצישראליים של המדרשים ששימשו את הפייטן, ולא אל מקבילותיהם בתלמוד הבבלי שכנראה לא היה מוכר להם.⁵ השתדלנו לבאר מילים לפי משמעותן במקרא, בלשון חז"ל ובלשון הפייטנים, ובעת הצורך הרחבנו בביאור מילים ייחודיות בעלות משמעות רבה וחריגה.

כדי לא לפגוע ברצף התפילה, מופיע יחד עם מילות התפילה ביאור מילולי המנסה להעביר את תורף כונת המילים, כאשר בשוליים מופיעות הרחבות תוכניות ומחקריות.

תחילתו של קובץ זו בשיחת חברים בה עלה הרעיון, המשכו בלימוד ומחקר יחד ולחוד, וסיומו (הזמני) בקובץ שבידכם. נשמח לקבל כל הערה ותיקון, ואנו תקווה כי גרסה ראשונית זו תהווה בסיס לגרסאות רחבות ומבוססות יותר, אשר ישמשו קהל רחב ומגוון ככל הניתן. ברצוננו להודות לחברנו האהוב יהודה מרצבך על העיצוב, העימוד והאיור.

אנו תפילה כי שוֹחֲרֵיךְ תוֹשִׁיעַ; שתהא שנת בריאות בעולם, שנת שלום וברכה, של היחלצות ממצרים ושל תפילה של ממש - כזו שבוקעת שערי שמיים ולב.

אָנָּא אֵל נָא הוֹשִׁעַ נָא וְהוֹשִׁיעָה נָא.
אלון, אביעד ומעיין

---

⁵ ר' אלעזר בר' קיליר, גדול פייטני ארץ-ישראל העתיקה, הוא מחברם של הפיוטים "אדון המושיע", "אדם ובהמה", "אדמה מארר" ו"כהושעת אלים", כמחצית מההושענות המתבארות להלן.

הוֹשֶׁעַ נָא לְמַעַן אֵלֵהִינוּ הוֹשֶׁעַ נָא:
הוֹשֶׁעַ נָא לְמַעַן בּוֹרְאֵנוּ הוֹשֶׁעַ נָא:
הוֹשֶׁעַ נָא לְמַעַן גּוֹאֲלֵנוּ הוֹשֶׁעַ נָא:
הוֹשֶׁעַ נָא לְמַעַן דּוֹרְשָׁנוּ הוֹשֶׁעַ נָא:

וממשיכים:

כשיום טוב ראשון חל ביום:	ביום טוב ראשון (טו בתשרי):	ביום א דחול המועד (טז תשרי):	ביום ב דחול המועד (יז בתשרי):	ביום ג דחול המועד (יח בתשרי):	ביום ד דחול המועד (יט תשרי):	ביום ה דחול המועד (כ בתשרי):
שני	למען אמיתך	אבן שתייה	אערוך שועי	אום אני חומה	אל למושעות	אום נצורה
שלישי	למען אמיתך	אבן שתייה	אערוך שועי	אל למושעות	אום נצורה	אדון המושיע
חמישי	למען אמיתך	אבן שתייה	אום נצורה	אערוך שועי	אל למושעות	אדון המושיע
שבת	אום נצורה	למען אמיתך	אערוך שועי	אבן שתייה	אל למושעות	אדון המושיע

להושענא רבה:
הקפה ראשונה: למען אמתך, הקפה שנייה: אבן שתייה, הקפה שלישית: אום אני חומה, הקפה רביעית: אדון המושיע, הקפה חמישית: אדם ובהמה, הקמה שישיית: אדמה מארר, הקפה שביעית: למען איתן.

למען אמתך	10
אבן שתייה	12
אערוך שועי	16
אום אני חומה	18
אל למושעות	20
אדון המושיע	23
אדם ובהמה	25
אדמה מארר	27
למען איתן	30
כהושעת אליים	34

הפיוט 'למען אמתך' הוא בקשת ישועה מאת ה' למען תכונותיו המופיעות בעולם - הושיעה אותנו, כדי שתממש בכך את צדקתך, קדושתך, רחמיך הרבים וכיו"ב. המזמור רומז גם לתורה (דתך, למודך, ואולי גם אמתך, ברייתך; בנוסחים אחרים מפורש תורתך) ולבית המקדש (ועודך) או קהל ישראל (סודך, ועודך). שלמענם יעורר ה' את ישועתו. פיוט ליטאניה זהה נאמר בסוף סדרי הסליחות ("עשה למען אמתך" במקום "הושע נא למען אמתך"), והשתמר בהקשר זה בנוסחים מעט שונים (למשל "גאותך", "ימינך", "תורתך" ועוד).

למען אמתך. אמת הבטחותיך, "לשמך מן כבוד על-חסדך על-אמתך".⁶ **למען ברייתך.** עם האבות ועם ישראל. **למען גדלך ותפארתך.** הגדולה המפוארת המאפיינת אותך.⁷ **למען דתך.** התורה.⁸ **למען הודך.** למען ועודך. בית הועד עם הקב"ה, בית המקדש. **למען זכרך.** למען חסדך.⁹ **למען טובך.** למען יחודך. היותך יחיד בעולמך. **למען כבודך.** למען למודך. התורה או לומדיה.¹⁰ **למען מלכותך.** למען נצחך. למען סודך. המיסתורין של האל שאינו

⁶ תהלים קטו, א ורד"ק על אתר.

⁷ זהו המקום היחיד בפיוט שבו מופיעים שני אלמנטים (גודל+תפארת) ביחד, נראו שכוונת הפייטן לשלול מהמילה 'גודל' משמעות יחסית, שרק מקטינה את כבודו של האל, ולהעניק לה תחת זאת משמעות של תואר-כבוד, מעין 'תפארת', גדולה במשמע של כבוד ופאר.

⁸ המילה 'דת' במובן של חוק ומשפט היא מאוחרת ומגיעה מהשפה הפרסית, למשל אסתר ח, יד; אולם חז"ל פירשו דת=תורה גם במופעה היחיד של המילה בתורה: דברים לג, ב, ראו למשל ספרי דברים פ"ט שמג ומכילתא לדברים [קטעים מאוסף יהודה נחום] על הפסוק, בבלי ביצה כה ע"ב; והשוו למשל "דת משה ויהודית", משנה כתובות ז, ו, "דתה שלתורה" בבלי מגילה יב ע"א, ועוד.

⁹ ובתהלים ו, ה-ו: "הושיעני למען חסדך: כי אין בְּמִן זְכָרְךָ".

¹⁰ בלשון המקרא למד הוא 1. תואר שמשמעו "מלמד ומורגל בדבר" (ישעיהו נ, ד; ירמיהו ב, כד; יג, כג) או: 2. "תלמיד מנוסה" (ישעיהו ח, טז; נ, ד; השוו גם לדרשת ר' חנניא בן עקשיא 'תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם שנ' וכל בניין למודי ה', וכן לבראשית רבה מב, ג "אם אין תלמידים אין חכמים, אם אין חכמים אין זקנים [...] זהו שכתוב: 'צור תענך' חתום תורה - בְּלִמְדִי"). הפייטן נקט לשון יחיד ולכן יותר סביר שזהו כינוי לתורה עצמה (אולי בהשפעת ישעיהו ח, טז: 'צור תענך חתום תורה בְּלִמְדִי') מאשר לתלמידי חכמים, שמתאים יותר לציינם בלשון רבים.

נגלה אלא לקרובים אליו, אולי הכוונה אל התורה ורבדיה הנסתרים, 11 או: קהל, אנשים קרובים שנותנים בהם אמן, 12 והכוונה יכולה להיות לישראל, לצדיקים, או למלאכי-שרת. 13 לְמַעַן עֲזָךְ. התורה. 14 לְמַעַן פֶּאֶרְךָ. לְמַעַן צִדְקָתְךָ. לְמַעַן קִדְשָׁתְךָ. לְמַעַן רַחֲמֶיךָ. הַרְבֵּים. לְמַעַן שְׂכִינָתְךָ. הוֹשֵׁעַ נָא: לְמַעַן תְּהִלָּתְךָ. הוֹשֵׁעַ נָא:

וממשיכים "כהושעת" עמ' 34

להו"ר: כִּי אִמְרַתִּי עוֹלָם חֶסֶד יִבְנֶנָּה:

¹¹ השווא משלי יא, יג; זוהי המשמעות הרגילה בלשון המודרנית, בעקבות מופעים שונים בלשון חז"ל ובמיוחד בתורת הנסתר (למשל ספר יצירה ג, ד "סוד גדול מכוסה ומופלא", ספר היכלות פי"א "ברזי עמוקה ובסוד מופלאה" ועוד). בלשון הפיוט שכיחה לא פחות המשמעות הנוספת, ראו להלן.

¹² המילונאים מציעים שזוהי משמעותה המקורית של המילה על פי הערבית sawad, mswd; היא קיימת במקרא בכמה מקומות (בראשית מט, וי"ח יג, ט; משלי טו, כב)

¹³ תהלים פט, ח: "אֶל נַעֲרָךְ בְּסוֹד קְדָשִׁים", ובהשראתו פיוטים רבים כולל הנוסח המקובל של הקדושה "שיח סוד שרפי קדש". אצל חז"ל יש שפירושו פסוק זה על הצדיקים ולמדו ממנו שמדקדק איתם יותר מאחרים (בבלי בבא קמא נ ע"א).

¹⁴ שיר השירים רבה פרשה א, ד, א: "מפי עוללים ויונקים יסדת עוז, ואין 'עו' אלא תורה. שנאמר 'ה' עוז לעמו יתן'".

פיוט זה עוסק בבית המקדש ובירושלים, ומבקש מהקב"ה ישועה על צדדים ותכונות שונות של העיר והמקדש השוכן בתוכה.

אָבֵן שְׁתִּיָּה. האבן שבמרכז קדש הקדשים אשר עליה הונח ארון ה', ושממנה החלה יצירת העולם.¹⁵ **בֵּית הַבְּחִירָה.**¹⁶ המקום בו בחר ה' לשכון.¹⁷ **גֶּרֶן אֶרֶן.** אֶרֶן הוא אֶרֶןֶה היבוסי, ממנו קנה דוד המלך את גורנו. זהו המקום בו בנה שלמה בנו את בית המקדש (דה"ב ג, א).¹⁸ **דְּבִיר הַמָּצָנֶה.** קודש הקדשים - האזור המוצנע ביותר במקדש - מכונה דביר,¹⁹ ולפי חז"ל מורה השם על הדיבור האלוהי היוצא משם.²⁰ **הַר הַמּוֹרִיָּה.** מקום עקידת יצחק וההר

---

¹⁵ המשנה (יומא ה, א) מספרת על האבן שהיתה בקדש הקדשים "מימות נביאים הראשונים, ושתייה היתה נקראת". בבבלי מובאת ברייתא המסבירה את השם 'שתייה' - "שממנה נשתת העולם", לשון תשתית ויסוד. עם זאת, בתוספתא יומא ובמקבילות רבות מוסבר השם 'שתייה' "שממנה נשתת העולם", לשון שתי, החוטים הנמתחים לשם יצירת אריג. ראו עוד אצל שאול ליברמן, תוספתא כפשוטה, מועד (ב), עמ' 772 ואילך; על התפיסה שהמקדש הוא טבורו של עולם ראו גם הנ"ל, יוונית ויוונית בארץ ישראל, עמ' 208 הערה 103.

¹⁶ הבחירה, ולא הנבחר. ייתכן שהביטוי ההווני בא לרמז על בחירה תמידית שעושה ה' בירושלים ובמקום המקדש.

¹⁷ הביטוי "המקום אשר יבחר ה'", מופיע פעמים רבות בחומש דברים, והתפרש כמכוון לירושלים. הכינוי "בית הבחירה", מופיע כבר במשנה (מעשר שני ה, יב), במעין דרשה על וידוי מעשרות: "שמעתי בקול ה' א-להי, הבאתיו לבית הבחירה, עשיתי ככל אשר צויתני, שמחתי ושמחתי בו". הרמב"ם השתמש בכינוי זה ככותרת להלכות הנוגעות למקדש.

¹⁸ ייתכן כי ציון גורן ארן נותן מקום לכמיהה הכלל אנושית הקשורה למקום המקדש, ונהרו אליו כל גוים.

¹⁹ מקור המילה "דביר" ניכר מהשוואתה למקבילות בלשונות שמיים אחרים, שם משמעותה מקום אחורי או מוסתר, ובהעברה: מקדש. כך במנדאית- דיִבְרָא **dibra** = זנב, אחורי. בערבית דְּבִיר **dubr** צדדי, אחורי. בברברית - דברת **dəbreṭ** משמעו איזור חבוי, אחורי; ובמצרית קדומה מצוייה תיבת ההירוגליף דְּבִיר / **ṭebar** - מקדש, פנים תא הקבר רה. בגנז' - דְּבִיר **dābe-ir** - מקדש. המשמעות העברית של דביר, שנתייחדה למקדש, עשויה לגלות קשרים אל הפולחן המצרי.

²⁰ ירושלמי ברכות ד, ה, ח ע"ג.

שהמקדש נבנה עליו.²¹ **וְהָרָאָה**. הכינוי שנתן אברהם להר המוריה,²² נתפרש בכמה דרכים: 1. ה' יראה ויבחר לו מקום זה לשכינתו; 2. מקום זה יראה ויגלה בעתיד כמקום משכנו; 3. בהר הזה יראה ישראל, כלומר, יעלה לרגל להיראות לפני ה'. **זָבֹל תַּפְאֲרָתָהּ**. זבול - מעון, בית.²³ בתפילתו בחנוכת המקדש אמר שלמה²⁴ "בְּנֵה בְּנִיתִי בֵּית זָבֹל לָךְ מְכוֹן לְשִׁבְתְּךָ עוֹלָמִים". **חֲנָה דָּוִד**. ע"פ ישעיהו כט, א. המקום שהמלך דוד השתקע בו ובחר לקבוע בו את מקום המקדש,²⁵ ואולי אף רמז לחנינה שניתנה לדוד על עוונותיו או נתינת חן.²⁶ הוצע גם לראות כאן ארמז אל חנה אם שמואל שמשח את דוד, שתפילתה בשילה

²¹ בראשית כב, ב; כבר בדברי הימים ב (ג, א) נאמר כי מקומו של מקדש שלמה הוא "בהר המוריה". משמעויות רבות הוצעו לשם "מוריה", ביניהן: א. הוראה ודיבור שיוצאים מהיכל ה' לעולם (ירושלמי ברכות ד, ח, ע"ג; בבלי תענית טז ע"ב); ב. יראה שמוטלת ממקום ה' על העולם (שני התלמודים, שם); ג. מקום מור ולבונה ושאר צמחי קטורת "מקום שקטורת קריבה... אלך לי אל הר המור [שיר השירים ד, ו]" (בראשית רבה נה, ז, השונו תנחומא וירא, ג, רש"י על בראשית כב, ב, רבינו בחיי שם, שיר השירים רבה ד, ו, ושיר השירים זוטא ג, ו; הנוסח המוכר בלחנו של אברהם פריד "למה נקרא מוריה על שם המור הטוב שישנו שם" הוא ע"פ ויראציה מאוחרת בזוהר שמות, לט ע"ב "ולמה נקרא מוריה, על שם המר הטוב דהוה תמן" הקושר בין ריח בגדי יצחק, אשר יעקב השתמש בהם לקבל את ברכתו, לבין אותו "המור הטוב"); ד. "מקום שאורה יוצאה לעולם" (קטעי תנחומא-ילמדנו, וירא, מהד' מאן, עמ' קסב); ה. ירי=יסוד, תכנון הבניין "מקום שהוא יראוי כנגד בית למעלה" (בראשית רבה שם); ו. הגבלה והבדלה, "למקום שאני קושטך... שני לא תגע בו יד... או ירה יירה" (תנחומא-בבלי וירא, מהד'); ז. מרות ואדנות "למקום מרותיה של עולם" (שם); ח. ראה "למקום שה' מראה לך" (בראשית רבה שם; פסיקתא רבתי, מ) - באופן דומה, פרשנים מודרניים קשרו בין השם 'מוריה' לשם המקום שניתן לפי בראשית כב ע"י אברהם "י' יראו" (ראו למשל בפירושו של בנו יעקב לבראשית כב); ט. המוריה = האמוריה, מקום העם האמורי (רשב"ם על בראשית כב, ב, והסכימו עמו חלק מהחוקרים המודרניים, למשל גונקל וסקינר). י. מספר חוקרים גרמנים ביקשו לקרוא "ארץ המורה" ולמקם את הסיפור בשכם, בניגוד למסורת היהודית והפנים-מקראית (דברי הימים ב ג, א).

²² בראשית כב, יד: "וַיִּקְרָא אֲבָרָהָם שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא ה' יִרְאָה אֲשֶׁר יָאֵמַר הַיּוֹם בְּהָר ה' יִרְאָה". ייתכן שלביטוי זה קשר לשם "הר המוריה", לשון ראה - זהו המקום שבו ה' "ראה לו השה לעולה" (שם ח), כלומר המקום שבו הדברים יתבררו (ראו בהערה הקודמת ובפירושו בנו יעקב).

²³ ראו בערך "זבל", אנציקלופדיה מקראית.

²⁴ מלכים א ח, יג.

²⁵ איכה רבה פתיחתא כו, תרגום יונתן, ובעקבותיו רש"י, רד"ק, אבן עזרא ואחרים הבינו "חנה" לשון חניה, קביעת מקום, מה שמציין גם את בניית המקדש (ר' אליעזר מבלגנצי).

²⁶ לקח טוב, במדבר ה, כה, מבין "חנה" לשון חן, כמו "ויחנך שבברכת כהנים".

מבשרת למעשה את מלכותו.²⁷ **טוב הלָבֶנון.** "הֶהָר הַטוֹב הָזֶה וְהַלְבָּנוֹן",²⁸ לפי המסורת המדרשית אלו ירושלים והמקדש שבתוכה.²⁹ **יִפֵּה נוֹף מְשׁוֹשׁ כָּל הָאָרֶץ.** ע"פ תהלים מח, ג.³⁰ משולה ירושלים לאילן שנופו נאה, כל העולם שמחים בו ומשבחים אותו.³¹ **כָּלִילַת יִפִּי.** שלמות היופי, הכללת כלל היופי, או מעוטרת בעטרה (כליל) של יופי. ע"פ איכה ב, טו: "וַיִּנְעֻז רֹאשׁוֹ עַל-בֵּית יְרוּשָׁלַם, הַזֹּאת הָעִיר שִׁיאֲמָרוּ כָּלִילַת יִפִּי מְשׁוֹשׁ לְכָל-הָאָרֶץ" השווה גם יחזקאל כז, ג. **לִיֵּנִת הַצֶּדֶק.** מקום מנוחתו ושכינתו של הצדק. ע"פ ישעיהו א, כ"א: "צֶדֶק יֵלִין בָּהּ - וְעֵתָה מְרַצְחִים". **מָכוֹן לְשִׁבְתָּךְ.** ע"פ שמות טו, יז. מקום המיוסד לישיבת ה'. **נֹה שְׂאֵנָן.** ע"פ ישעיהו לג, כ.³² מקום מגורים שקט, בוטח ושלווה. **סֶכֶת שָׁלֵם.** ע"פ תהלים עו, ג: "וַיְהִי בְשָׁלֵם סֶכֶד וּמַעֲוֶנְתּוֹ בְּצִיּוֹן". **עֲלִית שְׁבָטִים.** ע"פ תהלים קכב, ד (מזמור שבח לירושלים) "שָׁשָׂם עָלוּ שְׁבָטִים שְׁבָטֵי יִהּ עֲדוּת לְיִשְׂרָאֵל לְהָדוֹת לְשֵׁם ה'", אפשר גם שנרמז כאן לעשרת השבטים האבודים שיעלו לציון בגאולה השלמה.³³ **פִּנֶּת יִקְרָת.** ע"פ ישעיהו כח, טז.³⁴ אבן-פינה נכבדה ויקרה, שעתיד ה' לייסד בירושלים. **צִיּוֹן הַמְּצִינֶת.** לשון נופל על לשון. מצינת משמעו מסומנת ואף מעוטרת,³⁵ אולי כרמז למצוות שנמסרו לישראל כציון וסימן לאחר החורבן.³⁶ **קִדְּשׁ הַקִּדְּשִׁים.** מקום המקדש וקודש הקודשים שבתוכו. **רְצוּף אֶהְבָּה.** ע"פ שה"ש ג, י.³⁷ **שְׁכִינַת כְּבוֹדָךְ.** כנראה ע"פ

²⁷ הרב יצחק חי זאגא, שיעור בבית הרב קוק, ג' באלול תשע"ח.

²⁸ דברים ג, כה.

²⁹ ראו בתרגום ירושלמי לדברים שם, וכן במכילתא דר' ישמעאל, פסחא טז, ושם עמלק ב; ספרי דברים פ"ס' כח; בבלי גיטין נו ע"ב.

³⁰ "יִפֵּה נוֹף מְשׁוֹשׁ כָּל הָאָרֶץ הִר צִיּוֹן וְרִכְתִּי צִפּוֹן קִרְיַת מֶלֶךְ רֵב".

³¹ מזמור מח בתהלים עוסק כולו "בְּעִיר אֱלֹהֵינוּ הִר קִדְשׁוֹ" ובשבחיה.

³² "הִזָּה צִיּוֹן קִרְיַת מוֹעֲדֵנוּ עֵינֵינוּ תִּרְאֶינָה יְרוּשָׁלַם נֹה שְׂאֵנָן אֶהְלָ בֵּל יִצְעָן בֵּל יִסַּע יִמְדֻתֵּינוּ לְנֶצַח וְכָל חֲבָלָיו בֵּל יִנְתָּקוּ".

³³ ע"פ דברים שאמר האדמ"ר ממונקאטש בהושענות תרפ"ט. קונטרס דברי קודש, לונדון תשל"ד.

³⁴ "לִכֵּן כֹּה אָמַר אֲדֹנָי ה' הִנְנִי יוֹסֵד בְּצִיּוֹן אֶבֶן בְּחֵן פִּנֶּת יִקְרַת מוֹסֵד מוֹסֵד הַמֶּאֱמִין לֹא יִחִישׁ".

³⁵ השוו למשל איכה רבה פתיחתא לא, ב.

³⁶ ספרי דברים, מג "הציבי לך ציונים - אלו המצוות שישאל מצויינין בהן", בבלי עירובין נד ע"ב, איכה רבה א, נד, וראה גם רש"י לדברים יא, יח.

³⁷ "עֲמֻדָיו עֲשָׂה כֶסֶף רַפִּידָתוֹ זָהָב מְרַקְבּוֹ אֲרָגְמָן תּוֹכּוֹ רְצוּף אֶהְבָּה מִבְּנוֹת יְרוּשָׁלַם".

"ציון משכן כבודך" בתפילה הקדומה.³⁸ **הוֹשֵׁעַ נָא: תֵּל תְּלַפְיוֹת.** ע"פ שה"ש ד,ד.³⁹ נראה שהפייטן רומז לדרשת ר' אבין על המילה 'תלפיות' (שיר השירים שם) "תל שכל פיות מתפללין עליו"⁴⁰ או "תל שכל פיות פונים בו"⁴¹, לפי הדרשה, הביטוי היחידאי 'תלפיות' מלמד שכל התפילות מכוונות לירושלים בתוכן או בכיוון.⁴² **הוֹשֵׁעַ נָא:**

וממשיכים "כהושעת" עמ' 34

להו"ר: לך-זְרוּעַ עִם גְּבוּרָה. תַּעֲזֵז יָדְךָ-תְּרוֹם יְמִינְךָ;

---

³⁸ ברכת ירושלים שבברכת המזון, ברכת הקדושה 'ובכן תן פחדך' המיוחסת לר' יוחנן בן נורי וברכת ירושלים בתפילת העמידה בנוסחי א"י מהגניזה. הבחירה בצורה הייחודית "שכינת כבודך" (ולא "משכן") נובעת כנראה מהרצון להתאימה לסדר א"ב.

³⁹ "כְּמַגִּיד לְיָד צִנְאָרְךָ כְּנוֹי לְתַלְפְּיוֹת".

⁴⁰ ירושלמי ברכות ד, ה, ח ע"ג.

⁴¹ בבלי ברכות ל ע"א.

⁴² קיימת מסורת פירוש אחרת לפיה הביטוי 'תלפיות' מכיל ניגוד בין "תל"=מקום חרב והרוס, לבין "פיות"=מקום יופי: "אמר ר' יוחנן: אמ' הקב"ה, אני הוא שעשיתיו תל בעולם הזה ואני הוא שעתידי לעשותו יפיפות לעולם הבא" (שיר השירים רבה ד, ד, ט), אולם הפיוט שלפנינו לא מתייחס כלל אל חורבנה של ירושלים (תל) אלא רק לשבחה בבניינה, ולכן לא סביר שרצה להדגיש ניגוד זה.

הפיוט 'אָפּרוֹךְ שׁוּעִי' חרוז לפי מוסכמות הפיוט הארצישראלי הקלאסי (הברה אחרונה+עיצור שורשי נוסף=ש+עִי), ופונה לקב"ה בתארים המדגישים את היותו מושיע (צור צדיק מושיע, שדי מושיע) בבקשה לישועה והחשת גאולה וביאת משיח. מנהג אשכנז העתיק הציב הושענא זאת ביום ראשון של חול המועד בשל קשריה ליום הכיפורים, שקדם בכשבע (טעמי וסודות התפילה לרוקח; מחזור ויטרי; מנהגי מהרי"ל); ואכן הפיוט מתייחס לתהליך התשובה וכפרת העוונות שהתחיל ביום הכפורים, כשישאל של התפילות בבקשת הישועה בימי חג ההסוכות ל כלות את המרשיע, השטן המנסה להביא למפלת ישראל באמצעות עוונותיהם, ולהחיש את המושיע, המשיח שיבוא בזכות כפרת ישראל וטיהורם. הפיוט מבקש מה' לכפר על חטא ולעבור על פשע בעקבות יום הכפורים, וכך לקדם את בוא הגאולה.

לא אומרים מקטע זה בהו"ר

אָפּרוֹךְ שׁוּעִי. אסדר, אשטח את בקשתי. **בְּבֵית שׁוּעִי.** בבית התפילה. **גְּלִיתִי בְּצוֹם פִּשְׁעִי.** התוודיתי על חטאיי ביום הכיפורים. השוו תהלים לב, ה;⁴³ משלי כח, יג.⁴⁴ **דְּרָשְׁתִּיךָ בּוֹ לְהוֹשִׁיעִי.** ביום הכיפורים התפללתי לישועתך. השוו ישעיהו נה, ו - "דְּרָשׁוּ יְהוָה בְּהִמָּצְאוֹ קְרָאֵהוּ בְּהִיּוֹתוֹ קְרוֹב". **הַקְשִׁיבָה לְקוֹל שׁוּעִי.** ע"פ תהלים ה, ג.⁴⁵ **וְקוֹמָה וְהוֹשִׁיעִי.** ע"פ ירמיהו ב, כז.⁴⁶ **זְכוֹר וְרַחֵם מוֹשִׁיעִי.** זכור את המושיע, כנראה משיח בן-דוד, ורחם עליו. **חִי כֵן תִּשְׁעֶשְׂעִי.** תישא אותי באהבה כנשיאת תינוק על הברכיים, השוו ישעיהו סו, יב. **טוֹב בְּאַנְקָה שְׁעִי.** אנק = זעקה, תפילה; שְׁעִי מגזרת בְּכִי. כלומר, טוב שעייתך והקשבתך לנו בזעקת אנקתנו לך. **יּוֹחֵשׁ מוֹשִׁיעִי.** הגעת המושיע תזורז. השוו "אֲחִישֶׁנָּה", ישעיהו ס, כב.⁴⁷ **כִּלָּה מְרִשְׁעִי.** חסל את השטן המבקש הרשעתם של ישראל. **לְבַל עוֹד תִּרְשִׁיעִי.** כך שלא תוסיף עוד לחייבנו בדין. **מִהֵר אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל.** וראו תהלים יח, מז.⁴⁸ **נֶצַח לְהוֹשִׁיעִי.**

⁴³ "חֲטָאתִי אֲדִיעֶךָ וְעוֹנֵי לֹא כְסִיתִי אֲמַרְתִּי אֲדָה עָלַי פִּשְׁעִי לֹא וְאַתָּה נִשְׁאָתָ עוֹן חֲטָאתִי סֵלָה".

⁴⁴ "מִכֶּסֶה פִּשְׁעֵי לֹא יִצְלִיחַ וּמוֹדֶה וְעֹזֵב יִרְחֵם".

⁴⁵ "הַקְשִׁיבָה לְקוֹל שׁוּעִי מִלְכִּי וְאַלְהֵי כִי אֱלֹיִךְ אֲתַפְּלֵל".

⁴⁶ "עַל צֶדֶד תִּנְשָׂאוּ וְעַל בְּרָכִים תִּשְׁעֶשְׂעוּ".

⁴⁷ "הַקֵּטֶן יִהְיֶה לְאֶלֶף וְהַצֵּיִר לְגוֹי עַצוֹם אֲנִי ה' בְּעֵתָה אֲחִישֶׁנָּה".

⁴⁸ "חִי ה' וּבְרוּךְ צוּרֵי וַיְרוֹם אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל".

שָׁא נָא עֲוֹן רְשָׁעִי. הַשׁוּׁוּ בְּרָאשִׁית נִי, יִזְ; ⁴⁹שְׁמוֹת י, יִזְ. ⁵⁰עֲבוֹר עַל פְּשָׁעִי. ע"פ מִיכָה ז, יח:
"נָשָׂא עֲוֹן וְעָבַר עַל-פְּשָׁע". פְּנֵה נָא לְהוֹשִׁיעִי. צוּר צִדִּיק מוֹשִׁיעִי. אוֹלִי ע"פ דְּבָרִים לֵב, ד:
"הַצּוּר תָּמִיד פָּעֵל". קִבֵּל נָא שׁוֹעִי. קִבֵּל אֶת תְּפִלָּתִי. רוֹמֵם קֶרֶן יִשְׁעִי. הַשׁוּׁוּ תְהִלִּים פֶּט,
יח. ⁵¹שְׂדֵי מוֹשִׁיעִי. הוֹשֵׁעַ נָא: תוֹפִיעַ וְתוֹשִׁיעִי. הוֹשֵׁעַ נָא:

וממשיכים "כהושעת" עמ' 34

פיוט זה מונה כינויי שבח לישראל, על פי הקריאה המדרשית המזהה בין עם ישראל והרעיה שבשיר-השירים.

⁴⁹ "כֹּה תֹאמְרוּ לְיוֹסֵף אֲנִי שָׂא נָא פְּשָׁע אֲחִיק וְחִטָּאתָם".

⁵⁰ "וְעָתָה שָׂא נָא חֲטָאתִי אֲךָ הַפַּעַם וְהַעֲתִירוּ לִי אֱלֹהִים".

⁵¹ "כִּי תִפְאָרֶת עָזְמוּ אֶתָּה וּבְרָצוֹן תִּרְוֶם קְרִינִי".

אום אַני חוּמָה. אום=אומה שאמרה על עצמה "אני חומה". ע"פ שיר השירים ח, י.⁵² **בָּרָה כַּחֲמָה.** ע"פ שיר השירים ו, י. יפה, נקייה וצחה כמו החמה. **גּוֹלָה וְסוּרָה** גולה ממקום למקום, מוסרת ומורחקת (ישעיהו מט, כא). **דָּמְתָה לְתֶמֶר.** ע"פ שיר השירים ז, ח.⁵³ **הַהוּגָה עָלֶיהָ. וְנִחַשְׁבֶּת כְּצֶאֱן טִבְחָה.** ע"פ תהלים מד, כג.⁵⁴ האומה שנהרגת בעבורך, על יחוד שמך, כצאן הנשחט. **זְרוּיָה בֵּין מַכְעִיסֶיהָ.** מפוזרת בין העמים המקניטים אותה. **חֲבוּקָה וְדִבּוּקָה בָּךְ.** הקרבה המיוחדת בין ה' לישראל דומה לחיבוק,⁵⁵ ולדבק - כלומר, מגע צמוד בגוף.⁵⁶ **טוֹעֲנֶת עָלֶיךָ.** סוחבת על כתפיה את מרות ה' ומצוותיו.⁵⁷ **יְחִידָה לְיַחְדְּךָ.** האומה היחידה המיוחדת שמך ומאמינה רק בך. **כְּבוֹשָׁה** לחוצה ודחוקה **בְּגוֹלָה.** ואף על פי כן היא **לוֹמַדֶּת יִרְאָתָךְ.** את התורה. **מְרוֹטֶת לַחֵי.** נְתוּנָה לְמַכִּים. ע"פ ישעיה נז, ג' **גִּי נְתַתִּי לְמַכִּים וְלַחֲיֵי לְמַרְטִים.** **סוֹבֶלֶת סִבְלָךְ.** נושאת את משאך. **עֲנִיָּה סֹעֶרָה.** ע"פ ישעיה נד, יא.⁵⁸ **פְּדוּיַת טוֹבִיָּה.** שנגאלה [ממצרים] ע"י משה רבינו ע"ה, שאחד משמותיו

⁵² "אני חומה ונשדי כמגדלות אז הייתי בעיניו כמוצאת שלום".

⁵³ "זאת קומתך דמתה לתמר ונשדיך לאשכולות".

⁵⁴ "כי עליך הרגנו כל היום נחשבנו כצאן טבח".

⁵⁵ במכילתא דרבי ישמעאל (בחדש ט) דרשו את שה"ש ב, ו 'וימינו תחבקני' שישאל נעים וזנים יחד עם הדיבור האלוהי, כחבוקים ע"ה'.

⁵⁶ כמעט מהודק של בגד בגוף, המבטא את בחירת ישראל ע"י ה' (ירמיה יג, יא): "כי כאשר ידבק האזור אל מתני איש כן הדבקתי אלי את כל בית ישראל ואת כל בית יהודה נאם ה' להיות לי לעם ולשם ולתהלה ולתפארת".

⁵⁷ כבר במשנה מוכרים כביטויים קבועים "עול מלכות שמים" ו"עול מצוות" (משנה ברכות ב, ב), וכן בברכת יוצר, בספרא (שרצים, י, ב) ובספרי דברים (פיס' שכג). במשנה קיים גם "עול תורה" (אבות ג, ה, ובדומה בספרי דברים, פיס' שמד). את קבלת מרות של ה' בתור 'עול' מצאו חז"ל בתורה עצמה על דרך השלילה, וכך דרשו את המילה 'בליעל' שבחומש דברים: "פורק עול שמים מעליו של בליעל, בלי על" (ספרי דברים, פיס' קיז). בלשון חז"ל בכל מקום הניגוד הוא פורק עול - מקבל עול. נראה שהצורה "טוענים עולך" אצלנו נוצרה דרך רה-אנליזה של ניגוד אחר ל"פורק" - והוא "טוען" (למשל משנה בבא מציעא ב, י). הצמד פרק-טען המתאר משאות המונחים על בהמות מתאים לעולם הדימויים של עול על כתפי בהמה, על אף שבד"כ הפועל הספציפי המתאים בלשון חז"ל לתאר את סחיבת העול הוא "קיבל", כאמור.

⁵⁸ "ענייה סערה לא נחמה הנה אנכי מרביץ בפרך אבניך ויסדתיך בספירים".

היה טוביה.⁵⁹ **צאן קדשים.** ע"פ יחזקאל לו, לח: "כִּצְאֵן קִדְשִׁים כִּצְאֵן יְרוּשָׁלַם בְּמוֹעֲדֶיהָ כֵּן תִּהְיֶינָה הָעָרִים הַחֲרִבוֹת מְלֹאוֹת צֶאֱן אָדָם", הכוונה לישראל שהם מעין צאן ה', עדר שהוקדש לו.⁶⁰ **קִהְלוֹת יַעֲקֹב.** ע"פ דברים לג, ד: תוֹרָה צֹה לָנוּ מִשֶּׁה מוֹרָשָׁה קִהְלֵת יַעֲקֹב. **רְשׁוּמִים בְּשִׁמְךָ.** השם "אל" בלול בשם "ישראל",⁶¹ או: רישום נוכחותו של ה' נשאר בלבבם.⁶² **שׁוֹאֲגִים הוֹשֵׁעַ נָא.**⁶³ צועקים לישועתך ולכן תושיעם, אולי לאור שמות כב, כב: "כִּי אִם צָעַק יִצְעַק אֵלַי שְׁמַע אֲשַׁמַּע צַעֲקָתוֹ". **תְּמוּכִים עָלֶיךָ.** שהם נסמכים עליך ושמים בך מבטחם, ולכן הוֹשֵׁעַ נָא:

וממשיכים "כהושעת" עמ' 34

להו"ר: תתן אמת ליעקב חסד לאברהם:

⁵⁹ על הפסוק 'וַתֵּקֶר אֹתוֹ כִּי טוֹב הוּא' (שמות ב, ב) דרש ר' יהודה בר' אלעאי (ויקרא רבה א, ג; בבלי סוטה יב ע"א) "טוביה שמו". כינוי זה למשה משמש גם בפיוטי הקילירי (למשל: "יורד טוביה ממעונים, ויורד יקרה מפנינים", "השבעתי לטוביה פץ לגמור, והגבלת את ההר סביב לאמור").

⁶⁰ הדימוי של ישראל לצאנו של ה' קיים כבר במקרא, השוו זכריה יא, וראו כאן בפיוט 'אדון המושיע' - "טלאיך תשביע". הביטוי "צאן קדשים" מיחזקאל, המבטא את ריבוי ישראל וקדושתם בגאולה העתידית, משמש את הקילירי רבות בפיוטיו, אך מתועד כבר אצל יוני וכן בברכת המזון מפיוטת מהגניזה "שמחת עמוסים פקדת צאן קדשים". ייתכן שהפך לפופולרי בפיוט דרך אקרוסטיכון אלפביתי (כבברכה המפיוטת), שם נצרך ביטוי מעין זה שמתחיל בשתי אותיות עוקבות. כיום משמש בהשאלה ככינוי חיבה לילדי ישראל.

⁶¹ פירוש ר' אלעזר מוורמייזא, בעל הרוקח, על ההושענות.

⁶² רבי שלמה הכהן רבינוביץ (האדמו"ר הראשון מראדומסק), תפארת שלמה, זמנים ומועדים, להושענות.

⁶³ ישנם מנהגים לפיהם הקהל עונה בקול "הושע נא" רק בארבע השורות הראשונות של הפיוט ובשתי השורות האחרונות שלו (למשל במחזור סלוניקי, מחזור מעגלי צדק ומנהגי ק"ק וורמייזא), וייתכן ששורה זו משקפת מנהג דומה: הפייטן הוסיף שורה שכולה עניית הושע-נא בשורה שבה הקהל חוזר לענות אחר החזן. אפשר ששרידי אותו המנהג משתקפים גם באמירת ארבע השורות "הושע-נא למען אלהינו", "...בוראנו", "...גואלנו", "...דורשנו" בפתיחת ההושענות.

פיוט זה הוא תפילה לישועת ישראל דרך מניין שבחיהם והתכונות המיוחדות של ישראל ושל התורה שהם לומדיה ונתייחדו בה.

לא אומרים מקטע זה בה"ר

אֶל לְמוֹשָׁעוֹת. ע"פ תהלים סח, כא⁶⁴ - "הָאֵל לָנוּ אֵל לְמוֹשָׁעוֹת". **בְּאַרְבַּע שְׁבוּעוֹת.** ע"פ המסורת המדרשית הארצישראלית דרשו את החזרות על "הַשְׁבַּעְתִּי אֶתְכֶם בְּנוֹת יְרוּשָׁלַם" שבשיר השירים כארבע שבועות שהשביע הקב"ה את ישראל (המסורת הבבלית, הידועה יותר, מדברת על שלוש שבועות, חופפות בחלקן).⁶⁵ נראה כי מאחר שתשועת ישראל מוגבלת ע"י השבועות, אין להם אלא לפנות אל ה' שיושיעם. **גְּנָשִׁים בְּשׁוּעוֹת.** ניגשים לפניך בתפילה ושוועה.⁶⁶ **דּוֹפְקֵי עֶרְךָ שׁוּעוֹת (נ"א שְׁעוֹת).** דופקים על שערך בעריכת סדר תפילותיהם.⁶⁷ **הוֹגֵי שְׁעֵשְׁעוֹת.** הוגים בתורה, שנקראה שעשוע: לולי תורתך שְׁעֵשְׁעִי,⁶⁸ שכן דברי התורה משמחים לב ונפש כשעשוע. **וְחִידוֹתֶם מְשַׁתְּעֵשְׁעוֹת.** מתענגים על לימוד חידות דברי התורה, ובמשלי "דְּבָרֵי חֲכָמִים וְחִידוֹתֶם".⁶⁹ **זוֹעְקִים לְהִשְׁעוֹת.** בתפילתם זוֹעְקִים להשעות אותך אליהם - שתשעה אליהם. **חוֹכֵי יְשׁוּעוֹת.**

⁶⁴ מזמור סח מתאר נצחון נסי של ה' על אויביו, כך שהקשר הפסוק הוא תשועת ה' לעמו למול מפלת האויב: "הָאֵל לָנוּ אֶל לְמוֹשָׁעוֹת וְלָהּ אֲדִנִּי לְמִנְתְּ הַצָּאוֹת."

⁶⁵ שה"ש רבה ב, ז: ר' חלבו אומר: ארבע שבועות יש כאן השביע לישראל: שלא ימרדו על המלכיות, ושלא ידחקו על הקץ, ושלא יגלו מסטירין שלהם לאומות העולם, ושלא יעלו חומה מן הגולה. השוּו גם תנחומא דברים, ד; לקח טוב על שיר השירים ב, ז. שלוש השבועות במסורת הבבלית (בבלי כתובות קיא ע"א): "שלוש שבועות הללו למה? - אחת שלא יעלו ישראל בחומה, ואחת שהשביע הקדוש ברוך הוא את ישראל שלא ימרדו באומות העולם, ואחת שהשביע הקדוש ברוך הוא את אומות העולם שלא ישתעבדו בהן בישראל יותר מדאי". אגדה זו התפרסמה במאות האחרונות כמקור להתנגדות לעליה לארץ ישראל (בין השאר כחלק מהתנגדות לתנועה הציונית), ומוכרת במיוחד דרך "מאמר שלוש השבועות" בספר 'יואל משה' של ר' יואל טייטלבוים, האדמו"ר מסאטמר; על השאלה אם ניתן בכלל להסתמך על 'שלוש השבועות' להימנעות מעליה לא"י ראו שו"ת אבני נזר, יורה דעה סימן תנ"ד; ציצ" אליעזר, חלק י, סימן א.

⁶⁶ ישנה היא עמידה לקראת תפילה, למשל מלכים א יח, לו: "וַיְהִי בְּעֵלּוֹת הַמִּנְחָה וַיִּגַּשׁ אֶלְיָהוּ וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהֵי אֶבְרָהָם יִצְחָק וְיַשְׂרָאֵל הַיּוֹם יָדַע כִּי אַתָּה אֱלֹהִים בְּיִשְׂרָאֵל וְאֲנִי עֲבָדְךָ..."

⁶⁷ ע"פ איוב לו, יט: "הִנְעִירְךָ שׁוֹעֵךְ, לֹא בָצָר". לפי הנוסח שְׁעוֹת (צורת המקור משורש שע"י): ישראל דופקים, כנראה על דלת ה', כדי שישעה לתפילתם הערוכה לפניו.

⁶⁸ תהלים קיט, צב. השווה משלי ח, ל: "וְאֶהְיָ אֶצְלוֹ אֶמּוֹן וְאֶהְיָ שְׁעֵשְׁעִים יוֹם יוֹם מִשְׁחַקְתָּ לְפָנָיו בְּכָל עֵת."

⁶⁹ משלי א, ו.

מחכים לישועתך (חוכי - לשון חיכיון). **טפולים בך שעות**. תשעה ותפנה אל המחוברים אליך.⁷⁰ ייתכן שיש כאן ארמז דק ל"טפלא" בארמית "טף", כלומר, ישראל הם מעין ילדיו של ה' ולכן ישעה לתפילתם. **יודעי בין שעות**. יודעי הבינה המיוחדת הקשורה בשעות ובזמנים, כלומר, סוד העיבור והתקופות, שייחודי לישראל.⁷¹ כנראה ארמז לדברי הימים א יב, לג: "ומבני יושכר יודעי בינה לעתים", על פי המסורת המדרשית שבט יששכר החזיק ידיעה מיוחדת לגבי מעשי ה' בעולם, הקשורה כנראה בהבנת הזמנים והשעות (בראשית רבה עה, יב). **כורעיק בשעות**. כורעים אליך בתפילתם. **להבין שמועות**. הוגים בתורה להבין את ההלכות - השמועות⁷² אשר **מפיך נשמעות**. **נותן תשעות**. **ספורות משמעות**. חשבונות משמעות דברי התורה, שכל אות בה נספרת ואם חסר אחת הספר פסול. (נ"א **משמעות**) שימע - לשון קיבוץ⁷³ של הספורות - הפרים המוקרבים בשבעת ימי החג כנגד אומות העולם.⁷⁴ **עדות משמעות**. משמיעים את דברי התורה, דברי העדות.⁷⁵ **פועל ישעות**. כינוי לקב"ה.⁷⁶ **צדיק נושעות**. כינוי לקב"ה.⁷⁷ **קרב (נ"א קרית) תשעות** לפי נוסח קרית ישועות - הכוונה לירושלים, מקור הישועה.⁷⁸ **רָגַשׁ תשואות**. אפשר שהכוונה לירושלים ש"תשאות מלאה".⁷⁹ **נָשַׁלַשׁ שעות**. פירושים רבים ניתנו לביטוי זה: א. שלוש השעות הראשונות של היום שה' דן בהן את העולם; ב. שלוש השעות של מלחמת גוג ומגוג; ג. בקשה לישועה השלישית לאחר שני החורבנות.⁸⁰ פירושים אלו מתמקדים

⁷⁰ בלשון חז"ל מורה שורש טפ"ל על חיבור וצירוף, למשל משנה סנהדרין ט, א: "הנטפל לעושי מצוה".

⁷¹ שבת עה, א: כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים איזו חכמה ובינה שהיא לעיני העמים היו אומר זה חישוב תקופות ומזלות. וראה להלן.

⁷² משל בדברי הרמב"ם בהלכות ממרים: "דברים שלמדו אותן מפי השמועה והם תורה שבעל פה".

⁷³ שמואל א טו: "וְיִשְׁמַע שְׂאוֹל אֶת הָעָם וַיִּפְקְדֵם בְּטָלָאִים מֵאֲמִים אֶלֶף רָגֵל".

⁷⁴ פירוש ר' אלעזר מוורמייזא, בעל הרוקח, על ההושענות.

⁷⁵ תהלים יט, ח: "עדות ה' נאמנה".

⁷⁶ ע"פ תהלים עד, יב: "אֱלֹהִים מֶלֶךְ מִקְדָּשׁ פֶּעַל יִשְׁעוֹת בְּקֶרֶב הָאָרֶץ".

⁷⁷ זכריה ט, ט: "גִּילִי מְאֹד בְּתַצִּיּוֹן הָרִיעִי בְּתִירוּשָׁלַם הִנֵּה מֶלֶכְךָ יָבֹא לָךְ צִדִּיק וְנוֹשֵׁעַ הוּא".

⁷⁸ פירוש ר' אלעזר מוורמייזא, בעל הרוקח, על ההושענות.

⁷⁹ ישעיהו כב, ב: "תִּשְׁאֲאוֹת מְלָאָה עִיר הוֹמִיָּה קְרִיָּה עֲלִיָּה". בפירוש המילות על סידור הגר"א מבואר כי אלו הרגשות העזים של מלחמת גוג ומגוג, שתהיה ג' שעות (בהמשך הפיוט).

⁸⁰ דורשי רשומות ומספרים חסידיים דרשו את החלק הזה באופנים שונים, החל מחישוב של הזמן בו יהודי לא ישן/אוכל/שותה ולכן בפועל נשאר לו לחטוא בו, וכלה בדורש על שלוש השעות הראשונות של מלחמת ששת הימים (!) שבהן הוכרעה המלחמה, ראו בשו"ת ישועת משה מהגרי"מ אהרנסון, ח"א, בהוספות להקדמה (בסו"ס), הערה 66.

במועד אסכטולוגי מסויים הקשור במספר שלוש, אולם ניתן להציע חלק זאת שמדובר בארמז לתפילת שחרית, אשר על פי מסורת א"י שבתלמוד הירושלמי (ברכות ד, א) זמנה הוא בשלוש השעות הראשונות של היום, ובמהלכה נאמרות ההושענות. **הושע נא: תחיש לתשועות.** אפשר שיש לחבר זאת לאחור: תחיש את תשועת שלוש השעות, כלומר ישועת הקץ העתידית; מהר להביא את קץ גאולתנו.⁸¹ לחלופין אפשר שמדובר בארמז לישעיה ס, כב: "בַּעֲתָהּ אֶחֱשָׁנָה", שנדרש כקשורה לזירוז הגאולה העתידה (בבלי סנהדרין צח ע"א): זרז את בוא ישועתנו. **הושע נא:**

וממשיכים "כהושעת" עמ' 34

---

⁸¹ פירוש ר' אלעזר מוורמייזא, בעל הרוקח, על ההושענות.

פיוט זה מיוחס לר' אלעזר בר' קליר. הפיוט פותח בשבחי ה' הקשורים בישועתו, ולאחריהם בקשות ישועה - מקצתן בקשות "תושיע/הושיע" המסודרות על סדר א"ב (אותיות ז-ח, ק-ת), ורובן ועיקרן בקשות על גשמי השנה והיבול התלוי בהם, שכן "בחג - נידונין על המים" (משנה ראש השנה א, ב). הפתיחה בשבח לפני שטיחת הבקשות מושפעת כנראה מההלכה "לעולם יסדר אדם שבחו של מקום ואחר כך יתפלל" (ברכות לב ע"א); הלכה זו נאמרה על תפילת העמידה, ואולי מסיבה זו שבחי הפתיחה בפיוט מושפעים מלשונות תפילה וממטבע ברכות שטבעו חכמים.

אָדוֹן כינוי לקב"ה⁸² **הַמוֹשִׁיעַ**. את ישראל. **בְּלִתְךָ אֵין לְהוֹשִׁיעַ**. מעין "וְאֵין מְבַלְעֵדִי מוֹשִׁיעַ" (ישעיהו מג, יא) וכדוגמת לשון ברכת השיר (נשמת כל חי): "וּמְבַלְעֵדֶיךָ אֵין לָנוּ מֶלֶךְ גּוֹאֵל וּמוֹשִׁיעַ". **גְּבוּר וָרֵב לְהוֹשִׁיעַ**. לפי ישעיהו סג, א,⁸³ ובהשראת ברכת גבורות בתפילת העמידה "אתה גיבור לעולם ה' ... רב להושיע". **יְדֻלוּתִי וְלִי יְהוֹשִׁיעַ**. תהלים קטז, ו. ה' הושיעני כשנעשיתי דל ועני. **הָאֵל הַמוֹשִׁיעַ**. ע"פ חתימת ברכת הישועה 'הרב את ריבנו' שלאחר קריאת המגילה בפורים (בבלי מגילה כא ע"ב). **וּמַצִּיל וּמוֹשִׁיעַ**. אולי ע"פ ברכת השיר (נשמת כל חי): "גּוֹאֵל וּמוֹשִׁיעַ פּוֹדֶה וּמַצִּיל". **זוֹעֶקֶיךָ תוֹשִׁיעַ**. הושע את הזועקים לך בתפילה, אולי ע"פ שמות כב, כב: "כִּי אִם צָעַק יִצְעַק אֵלַי שְׁמַע אֲשַׁמַּע צַעֲקָתוֹ". **חוֹכֵיךָ הוֹשִׁיעַ**. את המחכים לך. **טִלְאִיךָ תִּשְׁבִּיעַ**. שלח שובע אל צאנך, הטלאים - עמך ישראל, שנמשלו לצאנו של ה' (למשל: זכריה יא). **יְבוּל לְהַשְׁפִּיעַ**. להרבות שפע תנובה ותבואה. **כָּל שֵׁיחַ תִּדְשָׂא וְתוֹשִׁיעַ**. ארמז לפרשות הבריאה: בראשית ב, ה: "כָּל שֵׁיחַ הַקֹּדֶה", שם א, יא: "תִּדְשָׂא הָאֶרֶץ". ושיעורו: זכור את הגידולים שבראת בעולמך, הצמח והושע אותם. **לְגִיא בַל תִּרְשִׁיעַ**. נראה ש"גיא" כאן הוא כינוי לארץ, על דרך היוונית γῆ (גי).⁸⁴ כוונת הביטוי מתחברת לשורה הקודמת (הצמח את הגידולים והושע בכך את הארץ, אשר אל לך להרשיעה ולהענישה) או לשורה הבאה (המתק מגדים לארץ, אשר אל לך להרשיעה). **מְגִדִים מְמַתִּיק וְתוֹשִׁיעַ**. המתק את התבואה המשובחת.⁸⁵ **נְשִׂאִים לְהַפִּיעַ**. [הושע נא כדי] להוליד את העננים שנקראו גם "נשיאים" (משלי כה, יד)⁸⁶ בשל גובהם הנישא והרם. **שְׁעִירִים לְהִנִּיעַ**. [הושע נא כדי] להביא את הטללים שכונו "שעירים" (דברים לב,

⁸² יהושע ג, יג: "וְהָיָה כְּנֻחַ כְּפֹת רַגְלֵי הַכֹּהֲנִים נִשְׁאִי אֲרוֹן יְהוָה אָדוֹן כָּל הָאֶרֶץ בְּמִי הַיָּרְדֵּן".

⁸³ "מִי זֶה בָּא מֵאֲדוֹם חֲמוֹץ בְּגָדִים מִבְּצֻרָה זֶה הַדּוֹר בְּלִבוֹשׁוֹ צִעָה בְּרֵב כְּחוֹ אֲנִי מְדַבֵּר בְּצִדְקָה רַב לְהוֹשִׁיעַ".

⁸⁴ כפלי משמעות על דרך היוונית קיימים בפיוטי הקילירי, למשל "פלג" בהוראת ים, ע"פ πλάγος, פלגוס, ביוונית 'ים'.

⁸⁵ מגד=תבואה משובחת, למשל בברכת יוסף (דברים לג, יג-טז) ובביטוי "פרי מגדים" (שיר השירים ד, יג-טז).

⁸⁶ נְשִׂאִים אֵין וְנִשְׁמַע אֵין.

(ב).⁸⁷ **עֲנִיִּים מְלֵהֲמָנִיעַ.** [הושע נא כך] שלא יימנעו עניים. **פּוֹתַח יָד וּמִשְׁבִּיעַ.** לפי תהלים קמה, טז "פּוֹתַח אֶת יָדָךְ וּמִשְׁבִּיעַ". **צִמְאִיךְ תִּשְׁבִּיעַ.** המצא שובע לעמך הצמאים לגשם שיצמיח להם את היבול; או: מלא את צמאוננו אליך.⁸⁸ **קוֹרְאִיךְ תוֹשִׁיעַ.** רְחוּמִיךְ תוֹשִׁיעַ בריותיך שאתה מרחם עליהן. **שׁוֹחֲרִיךְ הוֹשִׁיעַ.** דורשיך ומבקשיך.⁸⁹ **הוֹשִׁעַ נָא: תְּמִימִיךְ תוֹשִׁיעַ.** תמימים עם ניסיונותיך, או: ישראל הנימולים.⁹⁰ **הוֹשִׁעַ נָא:**

וממשיכים "כהושעת" עמ' 34

להו"ר: נְעִימוֹת בְּיָמֶיךָ. נְצַח:

⁸⁷ "יערף כְּמָטָר לִקְחֵי תַעַל כְּטַל אֶמְרָתִי כְּשִׁעִירִם עָלֵי דָשָׁא וְכִרְבִּיבִים עָלֵי-עֶשֶׂב".

⁸⁸ לשון שובע מתאר בדרך כלל מילוי והפסקה של רעב (ע"י אוכל), אולם יכול במקרים נדירים להתאים גם להפסקת צמא (ע"י משקה), למשל: "הוי כל צמא לכו למים". יכול כשם שהמים אינם משביעין כך דברי תורה, ת"ל "יין וחלב". מה יין וחלב משביעין ומשמחין אף דברי תורה כן, פירוש לבריייתא דל"ב מידות, פסקה כא, קטע גניזה JTS ENA 2237.

⁸⁹ "שוחר" מופיע במקרא פעם אחת כתקבולת ל"דורש" (משלי יא, כז), והשוורש שח"ר מבטא את ההקדמה וההשכמה לטובת העניין (השוו הושע ו, ג "וְנִדְעָה נְדָדָפָה לְדַעַת אֶת ה' קִשְׁמֵר נֶכּוֹן מוֹצְאוֹ").

⁹⁰ השוו דרשתו של ר' מאיר (משנה נדרים גיא, תוספתא נדרים ב, ה): ר' מאיר אומר, גדולה מילה שכל המצות שעשה אבינו אברהם לא נקרא שלם עד שמל. שנאמר "הִתְהַלֵּךְ לִפְנֵי יְהוָה תָּמִים". וראו גם בראשית רבה מו, א ושם דרשות על פסוק זה, פרקי דר"א פרק כט. למשמעות של "תמים" במובן של אמונה בה' ועמידה בנסינותיו השוו "תמים תהיה עם יי" (דברים יח, יג) ורש"י ורמב"ן שם ועל בראשית יז, א.

פיוט זה מיוחס לר' אלעזר בר' קליר. הפיוט מוקדש כולו לשאילת גשמים. הוא פותח בתיאור דלות האדם, הכלול במארג הטבעי כולו שנזקק לגשם כדי להתקיים.

אָדָם וּבְהֶמָּה. ע"פ תהלים לו, ז "אָדָם וּבְהֶמָּה תוֹשִׁיעַ ה'". **בְּשָׁר וָרוּחַ וְנִשְׁמָה.** גִּיד וְעֶצֶם וְקִרְקָה ע"פ יחזקאל לז, זי "וַתִּקְרְבוּ עֲצָמוֹת עֶצֶם אֶל עֲצָמוֹ... וַהֲנֵה עֲלֵיהֶם גְּדִים וּבָשָׂר עָלֶה וַיִּקְרָם עֲלֵיהֶם עוֹר מִלְמַעְלָה... וַתְּבֹא בָהֶם הָרוּחַ וַיְחִיּוּ". **דְּמוּת וְצֶלֶם** ע"פ בראשית א, כו "נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדִמוּתֵנוּ"⁹¹ **וְרִקְמָה.** יצירת הולד.⁹² תיאורי יצירת האדם באים בהשראת חזון העצמות היבשות של יחזקאל (לז, ו-ט, בעיקר) שם מתוארת תחיית הגוף לרכיביו: הבשר, הגידים, השלד, שהוא הצלם או הדמות המלאה, העור, ולבסוף רוח החיים. **הוֹד** כבודו והדרו⁹³ של האדם **לְהַבֵּל דְּמָה.** דומה להבל הפה, רגעי וחולף, ע"פ תהלים קמד, ד.⁹⁴ **וְנִמְשָׁל** האדם **כְּבִהְמוֹת נְדָמָה.** לפי תהלים מט, כא.⁹⁵ **זִיו** אור ו**תֵּאָר** פני האדם **וְקוֹמָה.** של רוחו.⁹⁶ **חֲדוּשׁ פְּנֵי אָדָמָה.** בשפע גידולים, או בתחיית המתים, ע"פ תהלים קד, ל: "תִּשְׁלַח רוּחְךָ יִבְרָאוּן וַתַּחֲדֹשׁ פְּנֵי אָדָמָה".⁹⁷ **טִיעַת עֲצֵי נִשְׁמָה.** הפרחת

⁹¹ השווו גם ברכת הנישואין "אשר יצר את האדם בצלמו, בצלם דמות תבניתו" (בבלי כתובות ח ע"א).

⁹² תוספתא חולין ח, ב: "ביצת השרץ מרוקמת טהורה, וכמה הוא ריקמה, כדי שיראו שרץ מתוכה". הקילירי משתמש ב"ריקום" כתיאור ליצירת האדם, למשל "גולם יציר ריקומך, דינו חרצת ממקומך" (קדושתא לראש השנה), והשילוב צלם+ריקמה חוזר אצלו גם בקדושתא לשבועות "וירד אבי סוכו": "לא תרצח סאור בצלם ריקמתי", גם שם נדמה שזהו רמז לבריאת האדם וריקימתו בצלם אלהים (שהיא הטעם הראשון בתורה לאיסור על רצח - בראשית ט, ו).

⁹³ למשל תהלים כא, ו: "גָּדוֹל כְּבוֹדוֹ בִּישׁוּעֶתְךָ הוֹד וְהִדָּר תִּשְׁנֶה עָלָיו", שם צו, ו, שם קד, א ועוד רבים.

⁹⁴ "אָדָם לְהַבֵּל דְּמָה וְיָמָיו כְּצֶל עוֹבֵר".

⁹⁵ "אָדָם בִּיקָר וְלֹא יָבִין נִמְשָׁל כְּבִהְמוֹת נְדָמָה".

⁹⁶ להרחבה ראו אצל ר' אצל ר' צדוק הכהן מלובלין, מחשבות חרוץ ו, א, התייחסות לקומה כאיעוד כל רבדי האדם: "קומת האדם שחלוק לד' שהם ה', כנעוד חלוקת נפש האדם לה' מדריגות: נפש רוח נשמה חיה יחידה".

⁹⁷ השוו פרקי דר"א פרק לד "לעתיד לבא הב' פותח את הקברות ופותח את אוצרות הנשמה ומחזיר כל רוח ורוח בגוף בשר איש, שנ' תשלח רוחך יבראו ותחדש פני אדמה", וכן רש"י על הפסוק.

השממה בנטיעת עצים, ע"פ יחזקאל לו, לו: "אני ה' בנית הנֶהָרְסוֹת נְטַעְתִּי הַנֶּשֶׁמָה".
יִקְבִּים דריכת הענבים ליין, ו**קָמָה**. של תבואה. **כָּרְמִים** של גפנים ו**שָׂקָמָה**. עץ פרי קרוב
לתאנה שהיה נפוץ בשפלה.⁹⁸ **לְתֵבֶל הַמִּסִּימָה**. המגודרת⁹⁹ ומסומנת במצוות הנוגעות
לקרקע. **מְטָרוֹת עֹז לְסִמְמָה**. ע"פ איוב לז, ו: "מְטָרוֹת עֹז", גשם עז שנועד להוות סם-
חיים=תרופה עבור הארץ. **נְשִׂיָה** הארץ הנשכחת, הנעזבת **לְקִימָה**. על ידי הגשמים.
שִׂיחִים עצים **לְקוֹמָמָה**. המגביהים את הארץ בגודלם ותפארתם. **עֲדָנִים** ייתכן שהכוונה
לענפי העץ,¹⁰⁰ או למעדני מזון **לְעֶצְמָה**. שפע יבול. **פָּרָחִים לְהַעֲצִימָה**. לחזק ולהרבות
את הפריחה.¹⁰¹ **צִמְחִים לְגִשְׁמָה**. לתת להם גשם. **קָרִים** כינוי למים, ע"פ משלי כה, כה:
"מִים קָרִים עַל נֶפֶשׁ עֵיפָה"¹⁰² **לְזָרְמָה**. שיזרמו בשפע וירונו את העולם. **רְבִיבִים** גשמים
וטללים (דברים לב, ב), אולי: גשמי היורה¹⁰³ **לְשִׁלְמָה**. להשלימם בגשמים אחרים. **שְׁתִּיָּה**
לְרוֹמָמָה. הארץ השותה את מי הגשמים.¹⁰⁴ **הוֹשֵׁעַ נָא: תְלוּיָה עַל בְּלִימָה**. על פי איוב כו,
ז: "תְּלֵה אֶרֶץ עַל בְּלִימָה", ולפי רש"י שם עומדת הארץ תלויה באוויר ללא דבר המחזיק
אותה, כלומר תלויה בקב"ה, ועל כן **הוֹשֵׁעַ נָא**:

וממשיכים "כהושעת" עמ' 34

להו"ר: ה' אֲדוֹנֵינוּ מֶה אֲדִיר שִׁמְךָ בְּכָל הָאָרֶץ. אֲשֶׁר תָּנָה הוֹדְךָ עַל הַשָּׁמַיִם:

⁹⁸ מלכים א' י, כז: "כְּשִׁקְמִים אֲשֶׁר בְּשִׁפְלָה לְרֹב" והשוו תוספתא שביעית ז, ו "סימן לשפלה שקמה", ובדומה קבעו את
גבול הגליל התחתון (משנה שביעית ט, ט) "כל שהוא מגדל שקמין". השקמה שימשה ברגיל לקורות הבניין, עוד בתקופת
המקרא (כתחליף לארזים היקרים והחזקים יותר, ראו מלכים א, שם, וכן ישעיהו ט, ט: "שִׁקְמִים גָּדְעוּ וְאַרְזִים נָחֳלִיף"). עמוס
הנביא נודע כ"בולס שקמים" (ז, יד), ומקצועו קשור כנראה בפרי השקמה או בקורותיה. הצמד כרמים ושקמה מופיע יחד
בתהלים עח, מז "הָרֹג בְּבֶרֶד גִּפְסָם וְשִׁקְמוֹתָם בְּחֶנְמֶל" ביחס למכות מצרים שפגעו בכרמים (הברד) ובשקמים (הארבה).

⁹⁹ ראו למשל בבלי ב"ב נד, א: "שדה המסויימת במצריה" ורשב"ם שם.

¹⁰⁰ פירוש ר' אלעזר מוורמייזא, בעל הרוקח, על ההושענות.

¹⁰¹ בפיוט עולה התפילה להרבות גם את היופי, ולא רק את קיום החיים. אולי יש כאן רמז למדרש (פסיקתא דרב כהנא,
שובה, ג): "וכי עצום עושי דברו". שהוא מעצים כוחן של צדיקים שעשו רצונו, על דרך דימוי הצדיקים לפרחים "צִדִּיק כְּתָמָר
יִפְרָח" (תהלים צב, יג ועוד).

¹⁰² בירושלמי (ברכות ט, ב), מצאו כאן רמז לברכת הגשמים: "וכי מה ראו לסמוך בשורות טובות לגשמים? רבי ברכיה
בשם רבי לוי, על שם 'מים קרים על נפש עיפה שמועה טובה מארץ מרחק'".

¹⁰³ על פי התקבולת בירמיהו ג, ג: "וַיִּמְנְעוּ רַבְבִּים וּמִלְקוֹשׁ לֹא הָיָה".

¹⁰⁴ בסידור אוצר התפילות הובא במיוחד לרש"י.

הפיוט 'אָדָמָה מְאָרָר' מיוחס לר' אלעזר בר' קליר, ומוקדש בעיקר לתפילה על התוצרת החקלאית - הפרנסה, קיום החיים. הפיוט מונה את הקללות הייחודיות לכל חלק ביבול החקלאי (לרוב בהתאמה לאקרוסטיכון האלפביתי) ומתפלל להצלחתם. על פי ר' שלמה מדדומסק (בעל ה"תפארת שלמה"), פיוט זה נאמר בהל"ר בהקפה השישית - הקפה שהיא כנגד יוסף¹⁰⁵ שמידתו ברית; על יוסף מסופר שכל התבואות אשר אצרו המצריים היו נרקבות בעוד אוצרותיו שלו נשארו. לפירוש, זוהי תפילה המעוררת את זכות יוסף להגן על התבואה והפירות מקלקול. רמז לקשר זה בין הברית לתבואה נמצא, על פיו, בדברי רש"י על בראשית ו, יח "וְהִקְמַתִּי אֶת בְּרִיתִי אִתְּךָ": "ברית היה צריך על הפירות שלא ירקבו ויעפשו".

אָדָמָה מְאָרָר. הושע את האדמה מהקללה שנתקללה בגלל האדם (בראשית ג, יז) "אָרְוָה הָאָדָמָה בְּעֶבְרָךְ". **בְּהֵמָה מְשֻׁכָּלֶת.** משכול, הפלה, של ולדות, על פי הברכה "לא תהיה מְשֻׁכָּלָה וְעֵקְרָה בְּאֶרְצָךְ" (שמות כג, כו). **גֹּרֶן מְגֻזָּם.** מין ארבה,¹⁰⁶ חרק שגוזז את התבואה - "יֵתֵר הַגִּזָּם אֶכֶל הָאֶרֶבָה" (יואל א, ד). **דָּגָן מְדֻלָּקֶת.** שרפה מהשמש,¹⁰⁷ או מחלה.¹⁰⁸ **הוֹן מְמָאָרָה.** הושע את ההון - הממון¹⁰⁹ והתבואה האצורה בבית - מחסרון וקללה.¹¹⁰ **וְאוֹכֵל מִמְּהוּמָה.** הצל את המאכלים מסערות ואסונות.¹¹¹ **זֵית מְנַשָּׁל.** שלא ינשרו הזיתים

¹⁰⁵ על פי האריז'ל ומנהג חסידים ועדות המזרח, יוסף הוא האושפיזין של היום השישי, ולפי מבנה הספירות הוא כנגד ספירת יסוד, השישית משבע הספירות ה'נמוכות'.

¹⁰⁶ לסקירת הדעות השונות לגבי סוגי הארבה המוזכרים במקרא (בעיקר בספר יואל) ובהושענות ראו במאמרו של ד"ר משה רענן בכתובת <https://www.hatanakh.com/es/node/47100>. אחת הדעות מפרשת את שמות הארבה השונים (ראו בהערה הבאה) כמתייחסים למינים שונים של ארבה, דעה אחרת רואה בהם ציון של שלבי ההתפתחות שונים של ארבה, ועלו אף הצעות אחרות. רענן מצדד בדעה כי 'ההסבר הסביר לשמות החגבים הוא שהם מייצגים גילאים שונים של השלב המעופף'.

¹⁰⁷ ע"פ פירוש ההושענות לרבי אלעזר מוורמייזא (בעל הרוקח) וסידור תפילה למשה לרבי משה קורדובירו (הרמ"ק).

¹⁰⁸ דברים כח, כב.

¹⁰⁹ כינוי רווח במקרא לממון, למשל יחזקאל כב, יב; שם כז, יח; תהלים מד, יג; שם קיב, ג; ש"ש ח, ז ועוד.

¹¹⁰ מארה משורש ארר, לשון קללה. נראו שהקילירי רמז כאן למדרש על הפסוק ההוא "הן ברשותי ליתן בהן מארה בבית כשם שאני נותן מארה בשדה. כינה ורקבובית בפירות ויין מחמיץ ושמן מבאיש." (ספרי דברים, פסקה מ, עיי"ש). ראו גם תוספתא ברכות ו, ז: "כנס מאה כורין [...] מתפלל הוא שתכניס בהן ברכה ואל תכניס בהן מאירה" - נראו כי מארה מתאימה יותר בלשון חז"ל לאוצרות שבבית (בניגוד לתבואת שבשדה). פירוש ההושענות לר' אלעזר מוורמייזא מציע כאן אטימולוגיה ל"מארה" ע"פ "צָרַעַת מִמָּאָרָה הַגִּזָּה" (ויקרא יג, נא), אשר אונקלוס מתרגם "מִחֲסָרָא מִכְתָּשָׁא". "שלא יהא חסרון בממון". ואולם "ממארת" משורש מא"ר בעוד "מארה" משורש אר"ר.

¹¹¹ הצמד מארה ומהומה שבשתי השורות האחרונות באים יחד בפרשת הקללות, דברים כח, כ.

מוקדם מדי. ע"פ הקללה שבדברים כח, מ: "זִיתִים יִהְיוּ לָךְ בְּכָל גְּבוּלְךָ וְשָׁמֶן לֹא תִסּוּךְ כִּי יִשָּׁל זֵיתְךָ". חֹטֶה מִחֻבָּה. טָרֶף מִזֶּן¹¹² או עלה¹¹³ מְגוּבִי. מִן אַרְבֵּה. יִקָּב מִיֶּלֶק. מִיֶּלֶק מִן אַרְבֵּה¹⁰⁷ הַלּוֹקֶה הַכֹּל¹¹⁴. כָּרֶם מִתּוֹלָעַת. לֶקֶשׁ כִּינוֹי לַתְּבוּאָה הַמְּאוּחֶרֶת.¹¹⁶ מִאֲרֻבָּה.¹⁰⁷ מִגֶּד מִצְלָצֵל. פִּירוֹת מְשׁוּבָּחִים¹¹⁷ מִצְלָצֵל ע"פ הַקְּלָלוֹת (דְּבָרִים כח, מב): "כָּל-עֵצְךָ וּפְרֵי אֲדָמְתְּךָ יִירָשׁ הַצְּלָצֵל", וְהוּא מִן אַרְבֵּה הַמִּשְׁמִיעַ צֵלִיל בִּכְנָפָיו,¹¹⁸ חֲלוּזֹן או מִזִּיק אַחֵר,¹¹⁹ או הָאוֹיֵב הַגּוֹזֵל מִהַשְׁדּוֹת.¹²⁰ נָפֶשׁ מִבְּהֶלֶה. הָאָדָם מִבְּהֶלֶה סִכְנָה וְחֹשֶׁשׁ-סִכְנָה, ע"פ תְּהִלִּים ו, ד "וְנִפְשִׁי בְּבִהֶלֶה". שׁוֹבֵעַ כִּינוֹי לַמִּזֶּן¹²¹ מִפְּלֶעֶם. מִן אַרְבֵּה¹⁰⁷. עֲדָרִים מִדְּלוֹת. הַצֶּאֱנָן

¹¹² וְתִקֶּם בְּעוֹד לִילָה וְתִמָּן טָרֶף לְבִיתָהּ וְחֹק לְנִפְרִיתָהּ" (משלי לא טו); "הִטְרִיפֵנִי לָחֶם חֶקִי" (משלי ל, ח).

¹¹³ קריאה אפשרית (לפי השימוש במינים שונים של ארבה ליאור נזקים ליבולים שונים) היא טָרֶף = עָלָה, כבארמית, השוו' והנה עלה זֵית טָרֶף בְּפִיה" (בראשית לא, לט), וכן: "כל טָרְפֵי צִמְחָה תִּכְבֹּשׁ" (יחזקאל יז, ט); וראו ירושלמי סוטה ב, ב: "בזו טיהרתי שלושה מצורעין ולמדתי בה שבע הלכות, שהיא של ברית ו(ב) ראשה טָרֶף ואורכה אמה".

¹¹⁴ השוו' פסיקתא דרב כהנא, זכור, ח: "עמלק - עם ילק, פרח כהדין זחלה. דבר-אחר. עם לק, אומה שבאת ללוק דמן של ישר' ככלב". וראו גם ראב"ע ורד"ק על יואל א, ד.

¹¹⁵ בימינו למשל נפוץ המזיק עש האשכול (LOBESIA BOTRANA), התוקף מינים רבים של צמחים אך בישראל נחשב למזיק משמעותי בעיקר לגפן.

¹¹⁶ בדומה ל"מלקוש" במקרא (הגשם המאוחר); בארמית השומרונית ובסורית "לקש, לקשא" היא התבואה המאוחרת, ובניבים יהודיים (ארמית בבלי, גלילית, תרגומים) שייכת הוראה כללית יותר של כל המאחר ביחס לעונתו (גם על צאן המאחר להיוולד או פרחים המאחרים להנץ), וזה אולי שם אביו של ר' שמעון בן לקיש ("המאוחר", אולי בהוראת "הצעיר באחיו"). בבבלי תענית ו ע"א הוצעה אטימולוגיה דרשנית לשם הגשם המאוחר "מלקוש" בשל ירידתו על הגידולים המפותחים - "המלילות והקשין", בדרך נוטריקון.

¹¹⁷ ראו ברכת יוסף (דברים לג, יג-טז) והביטוי "פרי מגדים" (שיר השירים ד, יג-טז).

¹¹⁸ ע"פ אונקלוס שתרגם "סקאה" - מִן אַרְבֵּה, וראו רש"י שם ורד"ק בספר השרשים שורש צלצל. השוו' בפשיטתא "צרצורא", אולי אף הוא מִן חֻב מְעִיץ צָרָר בלשוננו.

¹¹⁹ בתרגום יונתן וניאופיטי שם "חלזונא", וכן רלב"ג: "מִן מִמִּי תוֹלַעַת, אוֹכֵל עֲלֵי הַצִּמְחִים וּמִשְׁחִית פְּרִיָּם".

¹²⁰ השוו' תרגום הקטעים "יירש הצלצל" - "ירתון יתהון מסיקיא", דהיינו המציקים, גזלני השדות. וראו עוד אצל רמב"ן על הפסוק שפירש בהתאם.

¹²¹ למשל בפיוט אבינו מלכנו: מְלֵא אֶסְמִינוּ שְׁבֻעַ.

והבקר מִדְלוֹת בשר. פְּרוֹת מְשֻׁדָּפוֹן. מפגיעת הרוח.¹²² צֶאֱן מְצִמִּיתוֹת. ממוות.¹²³ ייתכן כי הכוונה גם לישראל שלא יכרתו.¹²⁴ קָצִיר מְקַלְלָה. התבואה הקצורה, המוכנה, מְקַלְלָה. רֹב מְרֻזֹן. שיהיה ריבוי תוצרת ותינצל מְרֻזֹן. שְׂבוּלָת מְצַנְמוֹן. התבואה מְצַנְמוֹן שלא תהיה צנומה - כחושה. הוֹשֵׁעַ נָא: תְּבוּאָה מְחֻסֵּיל. מִין ארבה¹⁰⁷. הוֹשֵׁעַ נָא:

וממשיכים "כהושעת" עמ' 34

להו"ר: צִדִּיק יִי בְּכָל דְּרָכָיו. וְחֹסִיד בְּכָל מַעֲשָׂיו:

¹²² למשל בחלום פרעה (בראשית מא, ו) - "שְׂדוּפֹת קָדִים", וראו המפרשים על אתר.

¹²³ איכה ג, נג. "צִמְתּוֹ בְּבוֹר תִּי יִדּוּ אֶבֶן בֵּי".

¹²⁴ תהלים עט, יג: "וְאֶנְחֵנוּ עִמָּךְ וְצֶאֱן מְרִיעִתְךָ". כך מפרש גם רבי משה קורדובירו בסידור 'תפילה למשה'. השוו גם לעיל על "צֶאֱן קדשים".

פיוט זה מזכיר אישים, אירועים ומקומות במקרא שהיתה מעורבת בהם אש: כמסירות נפש, כעונש או כסיוע אלוכי, ומבקש מהקב"ה להושיע בזכות אותם אבות ונביאים.

פיוט זה אומרים רק בהו"ר

[עשה] לַמֶּעַן אֵיתָן אברהם אבינו¹²⁵ הַנִּזְרָק בְּלֶהֱבֹ אֵשׁ. שהושלך לכבשן האש.¹²⁶ לַמֶּעַן
בֶּן הַנֶּעֱקָד עַל עֵצִים וְאֵשׁ. יצחק אבינו במעמד העקידה (בראשית כב, ז-ט). לַמֶּעַן גְּבוּר
הַנֶּאֱבָק עִם שׁוֹר אֵשׁ. יעקב אבינו שנאבק עם המלאך, שע"פ חז"ל היה שרו של עשיו.¹²⁷
לַמֶּעַן דְּגָלִים שבטי ישראל שחנו אש על דגלו¹²⁸ נְחִיתָ בַּמִּדְבָּר בְּאוֹר וַעֲנַן אֵשׁ. עמודי
האש והענן שהלכו לפני ישראל.¹²⁹ לַמֶּעַן הַעֲלֶה לַמָּרוֹם וְנִתְעַלָּה כְּמִלֵּאכֵי אֵשׁ. משה רבנו
ש"עֲלָה אֶל הָאֱלֹהִים" (שמות יט, ג), ולפי המסורת שדורשת על משה את "עֲלִיתָ לַמָּרוֹם

¹²⁵ בבא בתרא טו ע"א "איתן האזרחי זה אברהם". מסורת זו היתה מוכרת לפייטני ארץ ישראל, למשל הודותהו, קדושחא למשמרות "מגן איתן אזרח", יני בקדושחא לבראשית "יקר לאיתן אז הדעת", "יוסע אב איתן לאיתנו" ועוד. ברוח דברים אלו ראו גם מדרש תהלים (בובר) מזמור נד, וע"פ מסורת זו גם זוהר משפטים (קי ע"א) "איתן האזרחי אברהם איהו".

¹²⁶ המסורת על הצלה נסית של אברהם בידי ה' היא עתיקה מאוד ואולי היתה מוכרת עוד לישעיהו (כט, יב) "אֲשֶׁר פָּדָה אֶת אֲבֹתָם". במסורת המדרשית הצביעו על הצלת אברהם מהשלכתו לכבשן האש, שבדומה לסיפור על חנניה מישאל ועזריה (דניאל ג) אף הוא ניצל ממלך בבלי (נמרוד) על שהפגין את אמונתו (וראה בבלי פסחים קיח ע"א). בדרך זו ראו בדברי ה' לאברהם "אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּרִכְשִׁים" (בראשית טו, ז) רמז לאור=אש, ראה תרגום יונתן ותרגום ירושלמי לפסוק, ומצאו לכך סמך גם בשמו של "אמרפל מלך שנער" (בראשית יד, א) שזיהו אותו עם המלך נמרוד "אמרפל... שאמר והפיל את אברהם לכבשן האש" (בראשית רבה מב, ד, בבלי עירובין נג, א). השווה גם: תנא דבי אליהו זוטא פרק כה, תנא דבי אליהו רבה (מהדורת איש שלום) פרק ו.

¹²⁷ בראשית רבה עז, ג. "אמר ר' חונא, בסוף אמר אני מודיעו עם מי הוא עוסק, מה עשה נטל אצבעו ונתנה בארץ והתחילה תוססת אש אמר ליה יעקב מן דא את מדחיל לי אנא, כולי מינה, הה"ד (עובדיה א) והיה בית יעקב אש וגו'".

¹²⁸ במדבר ב, ב: "איש על דגלו באות לבית אבתם יחנו בני ישראל מנגד סביב לאהל מועד יחנו".

¹²⁹ שמות יג, כא: "וְהָיָה הַלֵּךְ לַפְּנֵיהֶם יוֹמָם בְּעָמֹד עֵנָן וּלְחֹתָם הַדֶּרֶךְ וְלִילָה בְּעָמֹד אֵשׁ לְהָאִיר לָהֶם לְלֶכֶת יוֹמָם וְלַיְלָה".

שְׁבִיטָה שְׁבִי לְקַחַת מִתְּנוֹת בְּאָדָם" (תהלים סח, יט).¹³⁰ **לְמַעַן וְהוּא לָךְ נִסְגָּן**¹³¹ **בְּאֶרְצְיָא**
אֵשׁ. אהרן הכהן שחשוב לפני ה' בשירותו למטה כמו האראלים - המלאכים - למעלה.
לְמַעַן זָבַד מתנת¹³² **הַדְּבָרוֹת הַנְּתוּנוֹת מֵאֵשׁ**. מעמד הר סיני בו "וְהָהָר בֵּעֵר בְּאֵשׁ" (דברים
ד, יא). **לְמַעַן חֲפֹזֵי יָרִיעוֹת** המשכן שהיה מכוסה ביריעות ושכן בו **עֵנָן אֵשׁ**.¹³³ **לְמַעַן טָכַס**
סדר מיוחד שהתקיים סביב להר-סיני,¹³⁴ או מיוונית τειχος "חומה"¹³⁵ שהקיפה את **הַר**
יְרֵדָה עָלָיו בְּאֵשׁ. הר סיני - "הַשְּׁמַע עִם קוֹל אֱלֹהִים מִדְּבַר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ" (דברים ד, לג).
לְמַעַן יְדִידוֹת בֵּית המשכן, ע"פ תהלים פד, ב: "מִה יְדִידוֹת מְשַׁכְּנוֹתֶיךָ ה' צְבָאוֹת" **אֲשֶׁר**
אָהַבְתָּ יוֹתֵר מִשְׁמִי אֵשׁ. השמיים שלפי המדרש בלולים ממים ומאש.¹³⁶ **לְמַעַן** משה רבנו
נָמָה התפלל¹³⁷ על ישראל בפרשת המתאוננים בתבערה **עַד שְׁקַעָה הָאֵשׁ**. ששלח בהם

¹³⁰ שמות רבה כח, א "ומשה עלה אל האלהים. זהו שכתוב: עלית למרום שבית שבי, מהו "עלית", נתעלית, נתגששת עם המלאכים של מעלה", ראו גם ספרי דברים פ"ט, מט, בבלי שבת פ"ח ע"ב. הביטוי "בשעה שעלה משה למרום" במספר אגדות חז"ל שאוב כנראה ממסורת מדרשית זו.

¹³¹ הצורה סָגָן היא מסורת הגייה אחרת של המילה סָגָן (המשקל העברי קָטַל מקביל למשקל הארמי קָטַל, קָטַל נקטל בעברית מהארמית). במקרא סָגָנִים הם מושלים ושלטים, ובלשון חכמים סָגָן או סָגָן הכהנים היה ממונה בכיר במקדש, אולי משנה לכהן הגדול. מקור המילה באכדית, ומאותו מקור התגלגלה ללשוננו גם המילה סוֹכֵן.

¹³² בראשית ל, כ: "וְזָבַדְנִי אֱלֹהִים אֹתִי זָבַד טוֹב" הוא השימוש היחיד במקרא במילה זו. אונקלוס תירגם את "חֹלֶק טָב", וההצעה לפרש "זבד" מלשון מתנה ניתנה ע"י דונש (תשובות על רס"ג), על דרך הערבית "زبد". מספר שמות בעברית ובלשונות שמיים אחרים נגזרים משורש זה, ראו גם אנציקלופדיה מקראית ערך "זבד".

¹³³ שמות מ, לח: "כִּי עֵנָן ה' עַל הַמִּשְׁכָּן יוֹמָם וְלַיְלָה בֹּאִי".

¹³⁴ מיוונית τεσσαρες, למשל תוספתא סנהדרין ח, ב "שלוש שורות של של תלמידי חכמים לפניו... מכאן ואילך לא היה שם טכס אלא כל הקודם את חבירו לתוך ארבע אמות זכה", ראו: נורית שובל-דודאי, גלוסר המילים השאולות מן היוונית ומן הרומית, האקדמיה ללשון עברית תשע"ט, ערך "טכס 1" וערך "טכסיס".

¹³⁵ ראו אצל נורית שובל דודאי (שם), ערך "טכס 2". כנראה ארמז לגידור סביב הר סיני בעת התגלות ה' עליו (שמות יט, יב): "וְהַגְבַּלְתָּ אֶת הָעָם סָבִיב לֹאמֹר הִשְׁמְרוּ לָכֶם עֲלוֹת בְּהָר וְנִגַּע בְּקִצְהוּ".

¹³⁶ דרשה אטימולוגית קדומה על המילה "שמים" גוזרת אותה משילוב של אש ומים, ראו בראשית רבה ד, ז "ויקרא אלים לרקיע שמים, רב אמר, אש ומים... נטל הקב"ה אש ומים ופתח זה בזה ומהן נעשו שמים". השוו בבלי חגיגה יב ע"א: "במתניתא תנא: אש ומים - מלמד שהביאן הקב"ה וטרפן זה בזה ועשה מהן רקיע".

¹³⁷ "אֱלֹהִים אֵלֵי אִמָּה אֲשַׁחֲרֶךָ צִמָּא לָךְ נַפְשִׁי כְּמָה לָךְ בְּשָׂרִי בְּאֶרֶץ צִיָּה וְעֵינַי בְּלֵי מַיִם" (תהלים סג, ב). היה מי שתהה על הלשון הזו כאן (ביאור רבי משה הלוי לנדא על סדר ההושענות, בתוך "מחזור מראשית שנה ועד אחרית שנה", פראג 1834) ופירשה על כמיהת ה' לתשובת החוטאים בקברות התאוה.

ה'. ¹³⁸ **לְמַעַן** אהרן הכהן **לָקַח מִחַתַּת אֵשׁ וְהִסִּיר חֲרוֹן אַף**. בפרשת קורח ועדתו. ¹³⁹ **לְמַעַן** פינחס ו/או אליהו ¹⁴⁰ **מִקְנָא קְנָאָה גְדוּלָּה בְּאֵשׁ**. פנחס שקינא לה' בשטים, ¹⁴¹ ואליהו שאמר "קנא קנאתי לה' אֱלֹהֵי צִבְאוֹת" (מל"א יט, י). **לְמַעַן** יהושע **נָף יָדוֹ** במלחמת גבעון **וַיִּרְדּוּ אֲבֵנֵי אֵשׁ**. מן השמים על מלכי האמורי וצבאותם. ¹⁴² **לְמַעַן** שמואל הנביא **שָׁם טָלָה חֶלֶב כְּלִיל אֵשׁ**. על המזבח בתפילתו במלחמת פלישתים. ¹⁴³ **לְמַעַן** דוד המלך **עָמַד בְּגוֹרֵן אַרְוֵנָה הַיְבוּסִי**, הקריב שם קרבן ¹⁴⁴ **וַתִּתְרָצָה בְּאֵשׁ**. **לְמַעַן** שלמה **פָּלַל בְּעֶצְרָה** במקדש **וַיִּרְדָּה הָאֵשׁ**. בסוף תפילתו בחנוכת המקדש. ¹⁴⁵ **לְמַעַן** אליהו הנביא **צִיר שְׁלִיחַ**, מלאך ¹⁴⁶

¹³⁸ במדבר יא, א-ב: "וַיְהִי הָעָם כְּמִתְאַנְּנִים רַע בְּאֲזְנֵי ה'... וַתִּכְעַר בָּם אֵשׁ ה'... וַיִּתְפַּלֵּל מֹשֶׁה אֶל ה' וַתִּשְׁקַע הָאֵשׁ".

¹³⁹ במדבר יז, יא-יב: "וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל אֶהֱרֹן קַח אֶת הַמִּחָתָה וְנָתַן עָלֶיהָ אֵשׁ מֵעַל הַמִּזְבֵּחַ וְיָשִׁים קִטְרֶת וְהוֹלֵךְ מִקְרָה אֶל הָעֵדָה וְיִכָּסֶר עֲלֵיהֶם... וַיִּקַּח אֶהֱרֹן כֶּאֱשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה... וַיִּתֵּן אֶת הַקִּטְרֶת וַיִּכָּפֹר עַל הָעָם".

¹⁴⁰ מסורת מדרשית מאוחרת (מדרש רות ד, ג, וכן פרקי דרבי אליעזר, פרק מז) ועל פיה בזהר (זהר כ"תשא, קצ ע"א) מזהה "פנחס הוא אליהו". עם זאת, הפיוט מסודר מהמוקדם למאוחר בסדר הדורות, ובנוסף אליהו הנביא נרמז להלן בפיוט, ועל כן סביר יותר שהרמיזה היא אל פינחס.

¹⁴¹ במדבר כה, יא: "פִּינְחָס בֶּן אֱלֶעָזָר בֶּן אֶהֱרֹן הַכֹּהֵן הָשִׁיב אֶת חֲמַתִּי מֵעַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּקִנְיָאֵךְ אֶת קִנְיָתִי בְּתוֹכָם וְלֹא כְלִיתִי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּקִנְיָתִי".

¹⁴² יהושע י, יא: "וַיְהִי בְּגֶסֶם מִפְּנֵי יִשְׂרָאֵל הֵם בְּמוֹרֵד בֵּית חוֹרֹן וְה' הִשְׁלִיךְ עֲלֵיהֶם אֲבָנִים גְּדוֹלוֹת מִן הַשָּׁמַיִם עַד עֶצְקָה וַיִּמָּתוּ". כנראה יש כאן רמז למסורת המדרשית שהאבנים נפלו מן השמיים לפי פקודת יהושע ש"נף ידו", ראו בבלי ברכות נד ע"א-ע"ב: "ת"ר הרואה ... אבני אלגביש ובית-חורון... צריך שיתן שבח והודאה לפני המקום [...] מאי אבני אלגביש. תנא, אבנים שעמדו על גב איש וירדו על גב איש. עמדו על גב איש זה משה. דכתי' 'ומטר לא נתך ארצה'. ירדו על גב איש. זה יהושע, שנא' 'איש אשר רוח בו'".

¹⁴³ שמואל א ז, ט: "וַיִּקַּח שְׁמוּאֵל טָלָה חֶלֶב אֶחָד וַיַּעֲלֵהוּ עוֹלָה כְּלִיל לַה'.... וַיַּעֲבֹה ה'".

¹⁴⁴ שמואל ב כד, כא: "וַיֹּאמֶר אֶרְוֵנָה מִדּוּעַ בָּא אֲדֹנִי הַמֶּלֶךְ אֶל עֲבָדָיו וַיֹּאמֶר דָּוִד לִקְנוֹת מַעֲמָד אֶת הַגֶּחַל לִבְנוֹת מִזְבֵּחַ לַה' וַתַּעֲצֹר הַמִּנְפָּה מֵעַל הָעָם". ראו גם ביאורנו על "גֶּחַל אֶרֶן" (בפיוט "אבן שתיה" לעיל).

¹⁴⁵ דברי הימים ב ז, א: "וְכִכְלוֹת לְשִׁלְמָה לְהַתְפַּלֵּל וְהָאֵשׁ יִרְדָּה מִהַשָּׁמַיִם".

¹⁴⁶ ראו למשל משלי כה, יג. המילה הארמית המקבילה היא "עיר", מלאך (דניאל ד, י), ואף 'מלאך' הוראתו - שליח.

עֲלֵה וְנִתְעַלָּה בסערה השמימה **בְּרֶכֶב וְסוּסֵי אֵשׁ**.¹⁴⁷ **לְמַעַן קְדוֹשִׁים** חנניה מישאל ועזריה **מְשַׁלְכִים בָּאֵשׁ**. ע"י נבוכדנצר.¹⁴⁸ **לְמַעַן דְּנִיאל רְבֹא וְרַבָּן מְלָאכִים חָז** חזה, ראה וְנִהְרִי אֵשׁ. נהר של אש יוצא מלפני ה'.¹⁴⁹ **לְמַעַן שְׁמֹמֹת עִירָךְ הַשְׁרוּפָה**¹⁵⁰ בָּאֵשׁ. שריפת בית המקדש והעיר בידי בבל ורומי.¹⁵¹ **הוֹשֵׁעַ נָא: לְמַעַן תּוֹלְדוֹת צֶאֱצָאִי אֱלֹפִי יְהוּדָה תְּשׁוּם כְּכִיּוֹר מְדוֹרֵת אֵשׁ**. ע"פ זכריה יב, ו: "בְּיוֹם הַהוּא אֶשׁוּם אֶת אֱלֹפֵי יְהוּדָה כְּכִיּוֹר אֵשׁ בְּעֵצִים וְכִלְפִיד אֵשׁ בְּעַמִּיר". **הוֹשֵׁעַ נָא:**

להו"ר בהקפה שביעית יכללם יחד ויאמר:

לָךְ ה' הַגָּדְלָה וְהַגְבֹּהֶרָה וְהַתְּפַאֲרֶת וְהַנִּצָּח וְהַהוֹד כִּי כָל בְּשָׂמִים וּבְאָרֶץ: לָךְ ה' הַמְּמַלְכָה וְהַמְתַּנַּשֵּׂא לְכָל לְרָאשׁ: וְהִיא ה' לְמַלְךְ עַל כָּל הָאָרֶץ בְּיוֹם הַהוּא יְהִיָּה ה' אֶחָד וְשִׁמּוֹ אֶחָד: וּבְתוֹרַתְךָ כָּתוּב לֵאמֹר. שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד: בְּרוּךְ שֵׁם כְּבוֹד מְלִכוּתוֹ לְעוֹלָם וָעֶד:

¹⁴⁷ מלכים ב, ב, יא: "וַיְהִי הִמָּה הַלָּכִים הַלּוֹךְ וַדְּבַר וְהָנָה רָכַב אֵשׁ וְסוּסֵי אֵשׁ וַיַּפְּרֻדוּ בֵּין שְׁנֵיהֶם וַיַּעַל אֵלֵיהֶם בְּסַעְרָה הַשָּׁמַיִם".

¹⁴⁸ דניאל ג, כא: "וְרָמְיוֹ לָגֹא אֶתוֹן נִזְרָא יִקְדָּתָא" (בעברית: והושלכו לתוך כבשן האש הבוהרת), ראה כל המעשה שם.

¹⁴⁹ דניאל ז, ט-י: "חֲזָה הָיִית עַד דִּי כְרַסְוֹן רָמְיוֹ וְעִתִּיק יוֹמִין יִתֵּב [...] נְהָר דִּי נֹר נִגְד וְנִפְק מִן קְדְמוֹהִי, אֶלְפִין אֶלְפִין יִשְׁמְשׁוּנָה וְרִבּוֹ רַבְּבִין קְדְמוֹהִי יִקוּמוּן" (בעברית: רואה הייתי עד אשר כסאות הוצבו ועתיק ימים ישב [...]) נהר של אש נמשך ויוצא מלפניו, אלף אלפים ישרתוהו ורבי-רבבות לפניו יעמדו).

¹⁵⁰ בכת"י אוקספורד Heb. c.20, דף 11א הנוסח: "שמשות עיר אשר תבנה באש", ע"פ ישעיהו נד, יב "וְשִׁמְתִּי כִדְכֹד שְׁמִשְׁמִינֶךָ וְשִׁעֲרֶיךָ לְאֶבְנֵי אֶקְדָּח", כשהתרגום מפרש 'אקדח' - "גמר", גחלת, לשון קדיחה וחום; בהתאם להבטחת ה' שיבנה את ירושלים ויהיה לה לחומת אש (זכריה ב, ט).

¹⁵¹ מלכים ב כה, ט: "וַיִּשְׂרֹף אֶת בֵּית ה' וְאֶת בֵּית הַמֶּלֶךְ וְאֶת כָּל בְּנֵי יְרוּשָׁלַם וְאֶת כָּל בֵּית גָּדוֹל שֹׁרֵף בָּאֵשׁ".

אָני וְהוּ הוֹשִׁיעָה נָא:

הפיוט "כהושעת אלים" מיוחס לר' אלעזר בר' קיליר, וחורז מספר מדרשים המתארים את הימצאות ה' עם ישראל עמו בצרותיו ובגלויותיו. הפייטן רומז למספר מסורות קריאה חלופיות שמהן עולה כי ה' ירד עם ישראל לגלות ועלה עמם ביציאת מצרים, והללו העסיקו את ר' ידידיה שלמה רפאל נורצי בספרו "מנחת שי" על המסורה (על ישעיהו מג, ד), שהקדיש להן ולפיוט זה ביאור ארוך, שנעזרנו בו כאן. הפיוט כולו נשען, בין השאר, על האמרה "אני והו הושיעה נא" שנאמרה במקדש (משנה סוכה ד,ה), ונאמרת לפני פיוט זה ולאחריו; בירושלמי ביאר אותה ר' יוחנן במשמע "אני והוא הושיע נא", כלומר, מבקשים ישועה לישראל יחד עם ה', ה' יושיע את ישראל ויוושע עמהם (ירושלמי סוכה ד,ה).

כְּהוֹשַׁעְתָּ כֶּשֶׁם שֶׁהוֹשַׁעְתָּ אֱלִים מִלֹּאכֵי-שֶׁרֶת¹⁵² בְּלוֹד בְּמִצְרַיִם¹⁵³ עִמָּךְ יַחַד אֵיתָךְ, בְּצִאֲתָךְ לִישׁוּעַ עִמָּךְ כְּשִׁיצֵאתָ לְהוֹשִׁיעַ אֶת עַמְךָ יִשְׂרָאֵל, כֵּן הוֹשַׁע נָא:¹⁵⁴

כְּהוֹשַׁעְתָּ גּוֹי עִם (יִשְׂרָאֵל) וְאֱלֹהִים מִלֹּאכִים, דְּרוֹשִׁים כִּינוֹי לְיִשְׂרָאֵל, אֲשֶׁר דּוֹרְשִׁים וּמִבְקָשִׁים אֶת ה' וְאֵף הוּא דּוֹרְשֵׁם וּמוֹשִׁיעֵם¹⁵⁵ - לִישׁוּעַ¹⁵⁶ אֱלֹהִים, כֵּן הוֹשַׁע נָא:

כְּהוֹשַׁעְתָּ הַמּוֹן צְבָאוֹת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם, ע"פ שְׁמוֹת יב, יז: "הוֹצֵאתִי אֶת צְבָאוֹתֵיכֶם

¹⁵² השוו מכילתא דרבי ישמעאל, שירה ח: "מי כמוך באלים – מי כמוך באלו שמשמשין לפניך במרום".

¹⁵³ הכינוי 'לוד' למצרים הוא ע"פ מקבילתו ל"פוט" ו"כוש" הסמוכות למצרים ביחזקאל ל, ה; ברם, כנראה מדובר בממלכה באסיה הקטנה, והשוו ישעיהו סו, יט.

¹⁵⁴ שורה זו, יחד עם שתי השורות הבאות, רומזות לכך שהישועה שביציאת מצרים לא היתה רק לישראל אלא גם ל'אלים' או 'אלהים', והכוונה כנראה למלאכים, שעל פי המדרש (מכילתא דרבי ישמעאל, להלן) גילמו את ירידת השכינה עם ישראל לשעבוד מצרים, ולכן יצאו איתם משם בעת גאולתם. וראו להלן. אותם 'אלים' נושעו לפי הפייטן "עִימָךְ", כלומר ה' אף הוא עצמו נושע בישועתו לישראל, ואף על כך להלן.

¹⁵⁵ ע"פ תהלים ט, יא-יג: "כִּי לֹא עֲצָבְתָּ דְרָשִׁיךְ ה'... כִּי דָרַשׁ דְּמִים אוֹתָם זָכַר לֹא שָׁכַח צַעֲקַת עֲנֻיִם". ה' לא עוזב את ישראל דורשיו, כלומר מצוי איתם בצרתם, ודורש אותם בעצמו - הם "דרושיו". השוו מדרש תהלים (ט, יב): "ויהי ה' משגב לדך - משחרב בית המקדש אין לנו זבחים ועולות אלא אתה, משגב לעתות בצרה, ויבטחו בך יודעי שמך-מאיכך, כי לא עזבת דורשיך ה'". אולי יש כאן ארמז גם לתהלים קיא, ב "גְּדֹלִים מַעֲשֵׂי ה' דְּרוֹשִׁים לְכָל חַפְצֵיהֶם".

¹⁵⁶ נוסח אחר: גוי ואלים, דרושים בישע אלים. קטע קיימברידג', T-S.H7.36. וגם כאן אלים=מלאכים, כלעיל.

מֶאֱרָץ מִצְרַיִם, וְעַמָּם מִלְאֲכֵי צָבָאוֹת, שֶׁאֵף הֵם יֵצְאוּ עִם יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם, עַל פִּי הַמִּדְרָשׁ,¹⁵⁷ כֵּן הוֹשֵׁעַ נֹא:

כְּהוֹשַׁעַת זָכִים טְהוּרִים, אֵלֹו יִשְׂרָאֵל, מִבֵּית עֲבָדִים שְׁמוֹת כ, ב "מֶאֱרָץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים", חֲנִין בְּיָדָם מִעֲבָדִים מִצְרַיִם בִּידָם עַל ה' שֶׁנִּקְרָא חֲנוּן,¹⁵⁸ כֵּן הוֹשֵׁעַ נֹא:

כְּהוֹשַׁעַת טְבוּעִים בְּצוֹל גְּזָרִים יִשְׂרָאֵל שֶׁהִיוּ טְבוּעִים וְשִׁקּוּעִים בַּמְצוֹלָה, בֵּים סוּף הַבְּקוּעַ לַגְזָרִים, יִקְרָךְ עַמָּם מִעֲבָרִים הַעֲבִירוּ אֶת כְּבוֹד ה' עִמָּם, כֵּן הוֹשֵׁעַ נֹא:

כְּהוֹשַׁעַת כָּנָה גָזַע אוּ בָסִיס הַגֶּפֶן, כְּכִינוּי לַיִשְׂרָאֵל שֶׁנִּמְשָׁלָה לַגֶּפֶן שֶׁה' הוֹצִיא מִמִּצְרַיִם (תְּהִלִּים פ, ט-טז) מְשׁוֹרֶרֶת וַיֹּשַׁע שֶׁרָה אֶת שִׁירַת "וַיֹּשַׁע" הִיא שִׁירַת הַיָּם,¹⁵⁹ לְגוֹחָה מְצִינָת וַיֹּשַׁע לְמוֹלִידָה, לְמִי שֶׁמִּשְׁכָּה מִן הַבֶּטֶן (ע"פ תְּהִלִּים כִּבִּי, "כִּי אֶתָּה גָחִי מִבֶּטֶן"),

---

¹⁵⁷ לפי קטע קיימברידג' הנוסח "ואתם" במקום "ועימם". השורה רומזת למדרש על הפסוק (שמות יב, מא) "וַיְהִי בַעֲצָם הַיּוֹם הַזֶּה יֵצְאוּ כָּל צָבָאוֹת ה' מֶאֱרָץ מִצְרַיִם" במכילתא דרבי ישמעאל (פסחא, פר' ט): "הוצאתי את צבאותיכם – אלו צבאות ישראל. אתה אומר כן, או אינו אלא צבאות מלאכי השרת? כשהוא אומר 'יצאו כל צבאות ה' הרי צבאות מלאכי השרת אמור. הא מה תלמוד לומר 'הוצאתי את צבאותיכם' – אלו צבאות ישראל." לפי המדרש, מלאכי השרת שהו במצרים יחד עם ישראל ולכן היו חלק מיציאתם משם בגאולתם. השוו אבות דרבי נתן, נוסחא ב, מד. במכילתא פותח רעיון זה והוא הולם היטב את המוטיב של פיוטנו (מכילתא דר"י, שם, פר' יד): "וכן הוא אומר, ויהי בעצם היום הזה יצאו כל צבאות ה' – אלו מלאכי השרת. וכן אתה מוצא, כל זמן שישראל משועבדין, כביכול שכניה משועבדת עמהם, שנאמר: ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר (שמות כד י). וכשנגאלו מה הוא אומר וכעצם השמים לטוהר ונאמר בכל צרתם לו צר (ישעיהו סג ט).". לבנת הספיר הנגלית למשה, אהרן והזקנים על הר חורב משקפת בעיני המדרש את שותפותו של ה' במעשה הלבנים בעת שעבדו במצרים, כביכול אף הוא היה משועבד איתם ושותף לסבלותיהם.

¹⁵⁸ על הפסוק "אשירה לה" כי גאה גאה" (שמות טו, א) שנאמר על הים דרשו במכילתא דר"י (שירה, א) "אשירה לה" שהוא רחמן, שנאמר ה' ה' אל רחום וחנון". הפייטן רומז כך גם להתגלות של ה' אל משה בנקרת הצור בהר חורב, שם ראו את אחוריו והשיג מה שלא זכה לו אדם, ובעת שעבר ה' על פניו קרא "אל רחום וחנון". הנסיון לרמוז לכך קשור כנראה במדרש שאפילו שפחה על הים זכתה לראות את ה', שכן כל ישראל הצביעו עליו ואמרו "זה אלי ואנוהו" (שמות טו ב): "זה אלי" – ר' אליעזר אומר, מנין אתה אומר שראתה שפחה על הים מה שלא ראה ישעיהו ויחזקאל, שנאמר: וביד הנביאים אדמה (הושע יב יב)... אבל כשנגלה הקב"ה על הים לא הוצרך אחד מהם לשאול אי זהו המלך, אלא כיון שראוהו הכירוהו. פתחו כולן פיהן ואמרו: "זה אלי ואנוהו וגו'". השוו גם שמות רבה כג, טו "עולי הים היה כל אחד ואחד מראו באצבעו ואומר, זה אלי ואנוהו" (מכילתא דרבי ישמעאל, שירה ג).

¹⁵⁹ מסורת מדרשית מאוחרת מתחילה את שירת הים במילים "וַיֹּשַׁע ה' בַּיּוֹם הַהוּא אֶת יִשְׂרָאֵל מִיַּד מִצְרַיִם" (שמות יד, ל), וכך נקרא המדרש הימי-ביניימי על שירת הים "מדרש ויושע". הבחירה להתחיל את השירה מ'ויושע' כאן נובעת כנראה מהארמז אל המוטיב החורז "הושע נא".

כלומר לה', מצוינת ומנוקדת המילה "וַיִּנָּשֶׁע", כביכול אף ה' נושע עם ישראל מיד מצרים, **כֵּן הוֹשַׁע נָא:**

כְּהוֹשַׁעַת מֵאֲמַר וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם המאמר "וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלַת מִצְרַיִם" (שמות ו, 1) אשר בו נתגלתה הבטחת הגאולה הראשונה ממצרים, **נִקְוֶה וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם** יכול להיקרא בהוראת "וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם",¹⁶⁰ כלומר, ה' עצמו סבל עם ישראל בסבלות מצרים והוא יוצא משם יחד עם ישראל,¹⁶¹ **כֵּן הוֹשַׁע נָא:**

כְּהוֹשַׁעַת סוֹבְבִי מִזְבֵּחַ את ישראל שבזמן שבית המקדש היה קיים היו מקיפים את המזבח (משנה סוכה, ד, ה), **עוֹמְסִי עֲרֵבָה לְהַקִּיף מִזְבֵּחַ** נושאים בידם ערבה להקיפו, **כֵּן הוֹשַׁע נָא:**

כְּהוֹשַׁעַת פְּלִאֵי אֲרוֹן כְּהִפְשַׁע נסיו של ארון-הברית בעת שנשדד ע"י פלשתים (שמואל א, פרקים ד-ו), **צִעַר פִּלְשֶׁת בַּחֲרוֹן אָף וְנוֹשַׁע** הארון גרם לפלשתים לסבל ומחלות (שמואל א, ו-יב)¹⁶² עד שהשיבוהו לישראל, בדומה לישועת מצרים (שמואל א ו, 1)¹⁶³, **כֵּן הוֹשַׁע נָא:**

כְּהוֹשַׁעַת קְהִלּוֹת בְּבִלְה שְׁלַחַת ישראל ששילחת לבבל, **רְחוּם לְמַעַנֵּם שְׁלַחַת** רומז אל "כֹּה אָמַר ה' גְּאֻלְכֶם קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל לְמַעַנְכֶם שְׁלַחַתִּי בְּבִלְה" (ישעיהו מג, יד), ולמסורת

---

¹⁶⁰ בקטע קיימברידג' הנוסח הוא: "נקוף ל'הוצאתי אתכם'".

¹⁶¹ שתי מסורות הקריאה החלופיות כאן מצביעות על ה' שהיה בצרה עם ישראל, והוא המוטיב העיקרי של הפיוט. על מסורות קריאה חלופיות אלו וביאור העניין כולו ראו באריכות מנחת שי על ישעיהו מג, יד.

¹⁶² בקטע קיימברידג' הנוסח הוא: "צועדי פלשת בחרון ונושע", והכוונה לפיכך לתהלוכת השבת הארון מן הפלשתים לישראל (שמואל א ו, י-יד).

¹⁶³ השימוש של הפייטן בסיפור זה נארג למשמעות הרחבה שהוא חותר אליה בפיוט: גם ה' עצמו יורד לגלות כביכול, כשם שירד לפלשת בעת לקיחת הארון, ושם הכה בפלשתים כשם שהכה במצרים כדי להודיעם כוח ישועתו, שכן הפלשתים עצמם אומרים (שמואל א ו, 1): "לָמָּה תִּכְבְּדוּ אֶת לִבְבְּכֶם כְּאִשֶּׁר כְּבָדוּ מִצְרַיִם וּפָרַעַה אֶת לִבָּם הֲלוֹא כְּאִשֶּׁר הִתְעַלַּל בָּהֶם וַיִּשְׁלַחֵם וַיִּלְכֹּד".

המדרשית הקוראת כאן "לְמַעַנְכֶם שְׁלַחְתִּי בְּכֶלָּה", כביכול ה' עצמו הוגלה עבור ישראל לבבל,¹⁶⁴ כֵּן הוֹשִׁיעַ נָא:

כְּהוֹשִׁיעַת (שְׁבוֹת) שְׁבִטִי יַעֲקֹב,¹⁶⁵ תָּשׁוּב וְתָשִׁיב שְׁבוֹת אֶהְיִי יַעֲקֹב תַּחזִּיר את שבויי ישראל, כלומר ישראל שבגלות, ע"פ ירמיהו ל, יח "כֹּה אָמַר ה' הֲנִנִי שָׁב שְׁבוֹת אֶהְיִי יַעֲקֹב",¹⁶⁶ וְהוֹשִׁיעָה נָא:

כְּהוֹשִׁיעַת שׁוֹמְרֵי מִצְוֹת וְחוֹכֵי יְשׁוּעוֹת המַחֲכִים לישועה, אֵל לְמוֹשְׁעוֹת,¹⁶⁷ וְהוֹשִׁיעָה נָא:

אֲנִי וְהוּא הוֹשִׁיעָה נָא

בה"ר אומרים כאן פיוטים נוספים, 'תתננו לשם ולתהילה' והלאה, שאינם כלולים בביאור במהדורה הנוכחית.

**הוֹשִׁיעָה אֶת עַמִּךָ, וּבָרַךְ אֶת נַחֲלֶתְךָ, וְרַעַם וְנִשְׁאָם עַד הָעוֹלָם: וְיִהְיוּ דְבָרֵי אֱלֹהִים
אֲשֶׁר הִתְחַנַּנְתִּי לִפְנֵי ה', קְרוֹבִים אֵל ה' אֱלֹהֵינוּ יוֹמָם וּלְיָלָה, לַעֲשׂוֹת מִשְׁפָּט
עֲבָדוֹ וּמִשְׁפָּט עִמּוֹ יִשְׂרָאֵל, דְּבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ: לְמַעַן דַּעַת כָּל עַמֵּי הָאָרֶץ, כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים, אֵין עוֹד:**

¹⁶⁴ פרטי המסורת המדרשית הזו נאספו אצל מנחת שי על ישעיהו מג, יד, וראו שם שהאריך בביאורה.

¹⁶⁵ בקטע קיימברידג', T-S.H.7.19 הנוסח הוא "כהושעת שבטי יעקב", ו"שבות" הוא כנראה אשגרה מן ההמשך, שכן משמעו "שביה" (ראו להלן).

¹⁶⁶ שבות משורש שב", והכוונה אפוא - כשם שהושעת את שבטי ישראל בעבר, תחזור על כך כעת ותשיב את השבויים שבהם, את ישראל הגולים. שורה זו זכתה לאלוזיה בפיוט המפורסם "זכור ברית" של רבינו גרשום מאור הגולה הנאמר במסורת אשכנז בערב ראש השנה, שבו הפזמון החוזר הוא "וְהָשִׁיב שְׁבוֹת אֶהְיִי יַעֲקֹב, וְהוֹשִׁיעֵנוּ לְמַעַן שְׁמֶךָ" - שאף הוא חיבר בין ירמיהו ל, יח לבין "והושיענו" כבפיוט הקילירי.

¹⁶⁷ על "אל למושעות" ו"חוכי ישועות" ראו לעיל, בפיוט "אל למושעות".

באוצר תפילות עם ישראל בולטת תפילת ההושענות: צרור תפילות
ייחודיות האגודות בקריאה החוזרת, החודרת אל הלב - הושע
נא. יש בהן הזדמנות למפגש עם עולם הפיוטים הארצישראלי
הקדום, אשר טומן בחובו ריח מיוחד, שבכוחו להצית השראה
בלבבות גם בימינו אנו. מילות שבח ובקשה נמסכות כאן יחד עם
תיאור אפסות האדם בטקס ציבורי רב-רושם, שבו האדם הפרטי
אכן מתבטל בתוך העדה, בפני קונו.

קובץ זה, שתחילתו בשיחת חברים וסופו לימוד יחד ולחוד, מנסה
לבנות גשר מן ההווה אל הפיוטים העתיקים - לבאר בשפה בהירה
את לשונם הייחודית ולעמוד על ההקשרים הסמויים במקרא
ובמדרש המשוקעים במילותיהם.

